

5. A LEVELEK

Az a kérdésünk tehát, hogy a kisebbségi helyzetnek, általában az átmeneti időszaknak ezt a közéletben forgalmazott értelmezését a magyar kisebbség elfogadja-e, internalizálja-e egy olyan megyében, ahol többséget alkot. A napilaphoz írt levelek olyan anyagot képezhetnek, ahol ez a kérdés jól vizsgálható. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy itt nem foglalkozunk azzal, hogy milyen hatással vannak a levelek a (helyi) hatalom képviselőire, illetve magára a szerkesztőségre.¹ Egyrészt mert nem úgy tűnik, mintha 1989 után a helyi adminisztrációt különösebben érdekelték volna a lakosok véleménye, problémái. Nincs tudomásunk arról, hogy külön irodák foglalkoztak volna panaszaik orvoslásával. Az újság a levelekkel kapcsolatos – jelentős mennyiségű – munkáját már 1989 előtt sem valakinek a kérésére vagy parancsára végezte. Inkább úgy tekintették, mint kötelező szolgálatot, mint egyfajta szolgáltatást, amelyet el kell végezni.

Másrészt viszont a levelek arra is bizonyítékkul szolgálnak, hogy a velük végzett munka a szerkesztők értelmezési kereteit különösebben nem befolyásolta. A levelek nem a helyi értelmezések miatt voltak fontosak, hanem mert eseményeket, témákat, „konkrét problémákat” tartalmaztak. A helyi hatalom számára pedig azért, mert az újság révén az azokban megjelenő problémákról, eseményekről az egész megye tudomást szerezhetett, és nem azért, mert a „nép” véleményét, problémáit képviselték, vagy mert esetleg javítani akartak volna a saját tevékenységükön. A levelek nem az adminisztrációtól nyerték hatalmukat, vagy mert a „nép hangját” közvetítették, hanem a napilaptól. Az újság nélkül valószínűleg senki számba sem vette volna őket.

A *Háromszék*hez küldött leveleket általában egy ezért (is) felelős szerkesztő vette át, dolgozta fel. Az esetek többségében, még akkor is, ha a borítékon egy másik szerkesztő neve olvasható, vagy ha az eset egy másik újságíró, vagy a jogtanácsos feladatköréhez tartozott, a levél visszakerült ehhez a szerkesztőhöz, aki eltette. Ezt bizonyítják az egyes borítékokra írt megjegyzések is: „átadva X-nek, hogy nézzen a kérdés után”, és esetleg később: „utánanézett”, „megoldódott”, vagy „használtuk”, „cikket írt X és megjelent”, vagy akár „X elfelejtette”, stb.

Egészen 1993 júniusáig a levelek sorszámot kaptak, iktatták őket. Az iktatóban röviden megjelölték, hogy miről szólt a levél, és hogy mi volt az újság reakciója. A probléma megoldása után a levelet eltették, és három évig tartották. Utána, elégették. Úgy tűnik, ez felel meg a hivatalos, törvényes eljárásnak.

Az iktatóban megjelölt dátum megegyezik az érkezés napjával. Mivel 1993 után a levelekért felelős szerkesztő már nem iktatta a leveleket (lévén sok más elfoglaltsága), a levelekben megjelölt dátumot, vagy a postabélyegző dátumát vettük hivatkozási alapul. Ha semmilyen dátumot nem találtunk, akkor a levélcsomóban található előző levél dátumát vettük alapul mint legjobb megközelítést. Ezzel valószínűleg nem követtünk el túl sok hibát, hiszen – mint az iktatott levelek esetében láthattuk – a leveleket rendben tartották.

Az újsághoz küldött levelek száma 1990 és 1994 között több mint 2100.² A kutatás során lehetőségünk volt 2073 levél átnézésére.³ Egyesek elvesztek, vagy egyenesen kéziratként használták őket, tehát nem voltak hozzáférhetőek. Létük azonban könnyen kikövetkeztethető az iktatóból, vagy mert a levelek közt található a tartalom nélkül maradt boríték. Mindenesetre nagyon valószínű, hogy a hiányzó levelek száma elenyésző.

Az átnézett anyag nemcsak leveleket, telefonüzeneteket, a lapot személyesen felkereső olvasókkal folytatott beszélgetések jegyzeteit tartalmazta, hanem egyes intézmények válaszait is (levelek, faxok) a lapban közölt levelekre; rendőrségi üzeneteket; orvosok

egészségügyi tanácsait; jogi tanácsokat, stb. Az írásos dokumentumok nagy részét természetesen az olvasói levelek tették ki. A többi anyagot csak ritkán tudtuk használni problémáink megválaszolásában.

Az újsághoz küldött levelek száma évente körülbelül 330–350. Ennyi volt már 1989 előtt is. Úgy tűnik, a rendszerváltással járó nagyobb szólásszabadság nem befolyásolta radikálisan a helybeli lakosság levélíró kedvét. Az egyedüli kivétel 1990, amikor a laphoz több mint 700 levél érkezett. Az iktatóban a levelek visszafelé egészen 1984-ig követhetőek, de az eredeti dokumentumokat nem őrizték meg, és gyakran lehetetlen az iktató leírása alapján kideríteni, hogy miről is szólt a levél (például: „vélemény”, „jogi tanács”, „faügy”, stb.). Ilyen körülmények között kockázatosnak tűnik az 1989 előtti és utáni levelek összehasonlítása – még a témákat, problémákat sem lehet összevetni.

Az elemzés néha megkülönbözteti a falun megfogalmazott témákat a városiaktól, vagy akár a megyeközpontéitól. Az adatok lebontása egyes falvakra vagy városokra nem vezetett volna sehová. Történelmileg a megye három közigazgatási egységből, úgynevezett székből áll (Sepsiszek, Kézdiszek és Orbaiszek), illetve egy történelmi-etnográfiai régióból (Erdővidék)⁴, ebben a kutatásban nem volt célunk a regionális különbségek kimutatása. A téma annyira általános, hogy a (lehetséges) lokális árnyalatnyi különbségek nem fontosak. Néhány levél más megyéből érkezett, vagy akár külföldről – ha a kutatás szempontjából relevánsak voltak, akkor felhasználtuk ezeket is.

Nemek szerint nem lehetett a problémák megfogalmazóit csoportosítani. Egyrészt mert a leveleket gyakran csak az egész névnek vagy a keresztnévnek a kezdőbetűjével írták alá. Másrészt, mivel a levelekben lehetetlen valamilyen jellegzetesen „női”, vagy akár „férfi” témát, problémát megkülönböztetni. A sajátosan nemi szerepekkel kapcsolatos témák hiánya a nyilvánosságban természetesen nagyon fontos, de a kutatás keretei ennek a vizsgálatát nem tették lehetővé.

A levélíróknak a foglalkozás szerinti megkülönböztetése valószínűleg sokkal hasznosabb lett volna, de lehetetlen. Egyrészt mert viszonylag ritkán említik meg. Másrészt mert sok ingázó (de akár városi lakos is) egyszerre mondhatja magát munkásnak és földművesnek. Néhány esetben azonban a levél témája éppen a foglalkozáshoz kapcsolódik – munkás a tsz-ben, munkásidentitás, a tanár (tanító) szerepe, stb. Ebben az esetben felhasználtuk ezeket az adatokat.

5.1. A levélíró olvasó és az olvasói levél mint eset

Egy ilyen kutatás eredményeinek az érvényességét több szempontból is meg lehet kérdőjelezni. Azaz: nem biztos, hogy az olvasói levelek releváns információkat szolgáltatnak a lakosság egy részének az értékeiről, céljairól. Egyrészt ha a hipotézis az, hogy az újság csak korlátozottan befolyásolja a lakosság gondolkodásmódját, akkor miért nem tartalmazza a kutatás a lap tartalomelemzését is (a megfelelő időszakban)? Hiszen akkor összehasonlíthatná a napilap és a levelek értékeit. Másrészt feltételezhető, hogy akik leveleket írnak egy újságnak, nem közönséges olvasók; lehet, hogy inkább speciális esetként kellene őket kezelni, esetleg exhibicionista egyénekről van szó, akiknek a véleménye nem lehet releváns az egész populációra nézve. Amellett fogunk érvelni, hogy a levélírók és az újság közti viszony teljesen más természetű – a helyi kulturális normák szerint az exhibicionizmus tiltott. Harmadrészt valószínűnek tűnik, hogy a levélírók csoportja nem felel meg semmilyen statisztikai igényvel készített mintának, és így a levelekben kinyilvánított vélemények nem lehetnek relevánsak. A következőekben bemutatjuk, hogy ha valaki ebben a manapság is viszonylag hagyományos régióban belép a nyilvánosságba, akkor bizonyos nagyon szigorú szabályoknak veti alá magát mind a szempontok kiválasztása, mind az érvelés terén.

Két oka van annak, hogy ezt a kutatást nem párosítottuk a napilap témáinak, érveléseinek elemzésével. Egyrészt szem előtt kellett tartani bizonyos „objektív”, főként időbeli korlátokat. Hiszen nemcsak a megyei napilapnak van fontos szerepe a nyilvánosságban forgalmazott szempontok, értékek megfogalmazásában. Minden fontosabb tömegkommunikációs eszköz (beleértve a televíziót is) elemzése lehetetlen lett volna. Továbbá a maximalista megközelítésnek befogadás-elemzéssel is kellett volna párosulnia. Ez pedig nemcsak bizonyos korlátok miatt lett volna lehetetlen, hanem a (nemcsak) Székelyföldre jellemző sajátos helyzet miatt is: a „szociológussal” szembesülve az emberek rögtön szerepet kezdenek játszani, és nem azt válaszolják, amit mint „független”, „szabad”, „saját véleménnyel bíró” egyének „gondolnak”, hanem igyekeznek a szociológusnak az általuk elképzelt elvárásaihoz, egy bizonyos „nyilvánossági korrektséghez” – azaz a „hivatalos nyilvánosságban” forgalmazott „helyes” szempontokhoz – igazodni, alkalmazkodni. Még akkor is, ha a magánéletben, vagy akár a lokális szint nyilvánosságában az illető véleménnyel nem értenek egyet. Hiszen – egy panaszlevél megfogalmazásától eltérően, például – véleménye megfogalmazására semmilyen sajátjának érzett érdek vagy kényszer nem ösztökéli.

Másrészt a napilap tartalomelemzése helyett jobbnak találtuk bemutatni az értelmiség szerepét – ahogy ő maga és a lakosság látja azt –, illetve azokat az értelmezési kereteket, amelyek révén ez a réteg értelmet tulajdonít a környező világnak és saját tevékenységének. William Gamson szerint⁵ – mivel egyes keretek hiányoznak a nyilvánosság diskurzusából – egy keret kulturálisan csak akkor elérhető, ha valamilyen szervezet, vagy az ügyet felkaroló hálózat támogatja. Következésképpen számára a keret eredeti forrása nem a nyilvánosság általában, hanem „az egyéni vagy szervezett támogatók erőteljesebben szakosodott kiadványai”. A jelen kutatás azonban a kereteket nem világos, „elméleti” megfogalmazásuk szerint mutatja be. Egyrészt mert a szakkiadványokban megfogalmazott kereteknek nincs széles körű társadal-

mi hatásuk. A keretek másként forgalmazódnak. Másrészt mert sok keretet nemcsak a szakkiadványokban, hanem még a nyilvánosságban sem fogalmaznak meg. Harmadrészt mert a keretek jelentésének van egy olyan szélesebb holdudvara, amelyet az egyszerű, világos, „szakszerű” kijelentés eltorzítana. És szem előtt kell tartani azt is, hogy ennek a vidéknek az értelmezési keretei „folklorizálódtak” – azaz a „magas”, vagy „hivatalos” kultúrából a mindennapi élet kontextusába kerülve (bizonyos fokig) megváltozott a jelentésük. Következésképpen az elemző–értelmező szempont ebben az esetben legalábbis célszerűbbnek látszik.

A levélíró

Már rögtön a legelején kijelenthetjük, hogy a napilapunknak írt levelek szerzőinek zöme „egyszerű átlagember”. Nem rendkívüli egyének, nem „egyéniségek”, nem exhibicionisták. És nem is próbálnak annak mutatkozni. A levélírók és a lap közti viszony teljesen más jellegű.

A szerkesztő(k) megszólítása, a levelek hangneme általában udvarias, tisztelettudó. Ez természetes is, hiszen a laptól tanácsot, segítséget várnak, vagy pedig intézményeket bírálják, javaslatokat, megjegyzéseket továbbítanak egy olyan fórum felé, amelynek komoly hatalmat és tekintélyt tulajdonítanak. Néhány kivételtől eltekintve a hangnem még akkor is civilizált, tisztelettudó, ha bírálják az újságot. Ne tévesszen meg a levelek többségének a külalakja. Ugyanis a tiszta, levélformátumú papír nagyon ritka. Egyrészt valószínűleg azért, mert íróik tapasztalatlanok az írásbeli kommunikációban, a hivatalos – vagy akár nem hivatalos – üzenetek „elkészítésében”. Egyértelmű, hogy az írásos kultúrának legalábbis bizonyos válfaja nagyon szegényes. Másrészt ez azzal is magyarázható, hogy az 1989 előtti papírhiány még eltartott néhány évet (főleg 1990–1992 között). Az általában használt levélpapír a füzetből kitépott lap. A ritka esetek széles skálája a szabványos A4-es ívtől a barna csomagolópapírig, illetve a színes, akár mintás papírig terjed. Az utóbbi esetekben egyértelmű, hogy

valamilyen külföldről kapott, esetleg sokáig tárolt „kincs”-ről van szó, amit a levélíró most használt kedvessége, tisztelete jeléül. Gépelt, netán fejléces levelek alig akadnak. Az írásos kommunikáció ritkaságát mutatja a kézírás (bár az esetek többségében a levelek különösebb erőfeszítés nélkül olvashatóak) és a levelek stílusa.

A levélíróknak a laphoz és a szerkesztőkhöz fűződő viszonyát nagyon jól ábrázolják a nyitó és záró kifejezések, amelyek gyakran a levelek célját is magukban foglalják.

Nyitó és záró kifejezések

Az első elem, amely a levélírók és a szerkesztők, illetve a szerkesztőség közti viszonyt ábrázolja, a megszólítás. A hangnem általában udvarias. A legtöbb levél a szokásos, „normális” kifejezéssel kezdődik („Tisztelt szerkesztőség”, „Kedves Hölgyem”, „Kedves Uram”, vagy ha egy bizonyos személynek küldik, akkor „Kedves X”). Nagyon sok levélíró azonban más megszólítást alkalmaz, amely a levélírás szabályait mellőzi. Így például „Jó napot kívánok”, vagy

Első sorban is elnézést kérek a zavarásomért a kendre nehezedő tömérdek gond mellett még én is tetézem ezen levelemmel a teendőit.

Sok levél egyenesen a lap vagy a szerkesztők dicséretével kezdődik:

Szeretve-szeretett Háromszék! Megmaradásunkért harcoló fényes eszű értelmiségei, fáradhatatlan országépítő, küzdő, dolgozó két-kezi munkásai!

Viszonylag gyakran megesik, hogy a levélíró nem tudja, mi is a címzett intézmény pontos neve. Megtörténik (nem is egyszer), hogy a levelet a *Megyei Tükörnek* címezik, esetleg a *Megyei Háromszéknek*, vagy egy esetben a „Sepsiszentgyörgyi Újságírók Szövetségének”.

Máskor, mivel a lapot – feltételezett végrehajtóhatalmából kiindulva – azonosítják egy közemberek számára homályos helyi

hatalommal, a címzett identitása is homályossá válik. Valószínűleg ezzel magyarázható az, hogy bizonyos esetekben a levélíró kéri a „megyei szervek”, vagy „Kovászna megye jogtanácsosának” segítségét. Az intézmények és a lakosság világa közti szakadékot mutatja az is, hogy számos levelet a napilapnak küldenek ugyan, de a tulajdonképpeni címzett egy teljesen más intézmény (a nyugdíjosztály, a prefektus, stb.).

Mint később részletesebben kifejtjük, az embereknek komoly problémákat okoz az új intézményi, adminisztrációs rendszerben, az 1989 utáni értékek, fogalmak, jelszavak világában való eligazodás. Nagyon gyakran 1989 előtti kliséket alkalmaznak új helyzetekre. Megtörténik, hogy a szerkesztőt a lehető legudvariasabban „elvtárs”-nak szólítják, pedig ezt „normálisan” az „informáltabb” emberek nagyon barátságtalannak tartották. Vagy az sem ritka, hogy a levél a rendszer egyértelmű dicséretével kezdődik, de az 1950-es évek stílusában:

Határtalan örömmel fogadtuk a Nemzeti Megmentés Bizottságának emberséges határozatait, mert demokratikus gondolkodásuk vitathatatlan.⁷

A levél és szerzője közti viszonyt szintén nagyon jól ábrázolják azok a kezdőformulák, amelyek a levél célját mutatják be. Először is a szándék az lehet, hogy a szerkesztőkkel, a közvéleménnyel megosszák híreiket, véleményüket, ítéleteiket. Kijelentik, hogy az elhatározásban, hogy megírják a levelet, a témaválasztásban döntően befolyásolták őket azok a szövegek, amelyeket ebben, vagy más lapokban olvastak:

Olvasom a „Brassói lapot” „Evenimentul zilei” a „Háromszéket” melyekbe megjelennek a napi események, ezért gondolom hogy én is leírok két esetet [...]

Az elhatározást gyakran alapos mérlegelés előzi meg:

Az utóbbi időbe többször neki ültem, hogy véleményemet közöljem Önökkel. Mikor nagyjából már le irtam amit szerettem volna, arra a meggyőződésre juttam, hogy lehet ez nem is érdekli önöket és esetleg a közvéleményt.

Míg a szerkesztők gyakran hírességei a helyi nyilvánosságnak, a levélírók – egyes, ritka esetek kivételével – nem számíthatnak arra, hogy az újságírók is ismerik őket. Következésképpen gyakran megpróbálják bebizonyítani, hogy *joguk* van problémáikkal, gondolataikkal, javaslataikkal zavarni ezeket a szerintük elfoglalt, fontos embereket. Erre a leggyakoribb eszköz az, hogy hivatkoznak régi olvasói státusukra, arra, hogy megbízható, régi tagjai az újságolvasók közösségének, a publikumnak. Vagyis nem betolakodók, joguk van előterjeszteni problémáikat, ötleteiket, javaslataikat, stb.:

[...] mint régi olvasója a lapnak azon alázatos kéréssel fordulok a szerkesztőség jogtanácsosához hogy szíveskedjen engem felvilágosítani miért nincs jogom a T. Sz. nyugdíjra.⁸

Az újság kétségtelenül sikeres volt annak az eszmének az elfogadtatásában, hogy a lap „a népé”, illetve, hogy célja „a nép megsegítése”. Vannak viszont esetek, amikor a levélíró kritikus hangnemet üt meg. Ilyenkor nemcsak azt vehetjük észre, hogy igyekszik valamilyenfajta távolságot „megépíteni” önmaga és a lap közé. Az is megtörténik, hogy a levélíró – a szerkesztők, vagy tágabban egy intézmény szempontjából – „illegitim” módon azonosul a *Háromszékkal*. Egy esetben például a levél szerzője azért panaszkodik, mert már régebben küldött a lapnak egy cikket, de nem is közölték, és választ sem kapott. Hogy lehet, hogy egy szerkesztőség így viselkedik? De más okai is vannak annak, amiért tisztelettel kell bánni vele: egyrészt mindig előfizetett az újságra, még 1989 előtt is, másrészt pedig ma a sajtó szabad. Szabadsága a „kommunista”, vagy éppenséggel a „központi”, vagy akár „román” hatalom cenzúrájának hiányát jelenti. Ebben az esetben a levélíró kinyilvánítja azt a jogát, hogy bírálhassa a szerkesztőket, akik nem tartják be azt az elvet, amely szerint a lap *az olvasók lapja*. Ez pedig tulajdonképpen azt is jelenti, hogy az újságírók az igazságnak, a közös értékeknek, identitásnak nem letéteményesei, csak kezelői. Mint az iktató is bizonyítja, az illető levélírónak személyesen küldtek egy levelet, amelyben türelmesen megmagya-

rázták, hogy az illető időszakban nagyon sok volt a kiemelkedően fontos téma, míg az olvasó cikke időtálló problémát dolgozott fel, tehát úgy döntöttek, hogy közlését egy ideig elhalasztják.⁹

Amikor az előfizetések kérdése életbevágóan fontossá vált az újság számára, akkor a levélírók régi előfizetői státusukat hasonló érvelésekben használták fel. Vagy pedig bizonygatták hűségüket egy jó minőségű lap iránt:

Rendes olvasója vagyok a Háromszék-nek nem mondok le akár milyen ára lesz, mert meggyőződtem hogy nagyon sok esetben megnyugtatót, felvilágosítást nyújt olyan dolgokról amit másképp nem tudnék nem jutnánk hozzá ha ezt a kis élettáblát nem kapnánk meg, minden reggel.

És mégis, az esetek többségében a levélíró – mint a publikum tagja – azért ír, mert segítségre van szüksége. Nemegyszer bevallják, hogy az illető probléma szerintük sem tartozik a lapra, de – a már említett „funkcionális”, vagy jelen esetben „intézményi analfabetizmus” következtében – nem tudják hová forduljanak, ki oldhatná meg a gondjaikat.

A „normális” helyzet az, amikor a levélíró tudja, hogy a laphoz fordulhat, és ezért rögtön a kéréssel kezdi. Általában emlékeztetik a szerkesztőket, hogy a lap olvasói mind tudják, hogy az újság rendszeresen válaszol az olvasók kérdéseire, javaslatokat tesz, esetleg segít adminisztratív problémáik megoldásában. És azt is tudják, hogy a problémák egyéniek is lehetnek, nemcsak közösségiek. Bár, mint látni fogjuk, igyekeznek ezeket az egyéni problémákat úgy bemutatni, mint(ha) tágabb érvényességűek lennének. Íme egy példa:

A Háromszék újságból már többször olvastam olyan cikket, amelyben szót emeltek az olyan falusi emberek érdekébe, akik csökkent munkaképességük miatt nem tudták elvégezni a kötelező munkanormát a Termelőszövetkezetbe. Így aztán nem részesülhetnek egyéni parcelába, sem öregségi nyugdíjba.

Néha – de elég ritkán – megpróbálják emlékeztetni a szerkesztőket, hogy személyesen is találkoztak már, beszélgettek, hogy jól ismerik egymást:

Mint régi beosztottja [a főszerkesztőnek], még a rajoni időkből, bátorodom felkeresni egy kéréssel.

Nem gyakran ugyan, de az is előfordul, hogy a levélíró (ezek érdekes módon mind férfiak) úgy érzi, hogy a helyi eseményekre, történelemre, stb. vonatkozó tudása, kompetenciája, véleménye kulcsfontosságú. Ezért kéri a szerkesztőséget, hogy látogassa meg őket egy újságíró, akivel megoszthatják a köz számára is fontos tudásukat. A hasonló kérések azt is magukba foglalják, hogy bár az újságírók megbízható, kompetens szakemberek, ráadásul „jó magyar emberek”, rászorulnak a helybeliek segítségére, ha helyi (különösen falusi) információkra van szükségük (ezt a viszonyulást tulajdonképpen a lap is mindig bátorította). A következő esetben a levélíró felsorolja a falu gondjait. A kocsma egy éjjel meggyúlt, olyan volt, mint Temesváron (feltehetően a forradalom idején). Senki nem gondoskodik semmiről, mintha nem is létezne helyi tanács, rendőr vagy éjjeliőr. Az utcák nincsenek kivilágítva. Valaki jöjjön gyorsan, mert olyan, mintha nem is léteznének törvények.

Néha a hivatalos iratok megírásában való járatlanság, illetve a szándék, hogy azért betartsanak valamely általuk nem ismert szabályokat (amelyeknek a létezéséről azért meg vannak győződve) oda vezet, hogy a levelet a számukra – valószínűleg egyedüli – jól ismert fordulattal kezdik:

Alulírott S[.] B[.], Bölön [cím] alatti lakos, mint évtizedek óta pontos előfizetőjük és olvasójuk (beleértve a Tükör ujságot is) úgy az én személyes mint a bölöni olvasók nevében, azzal a kéréssel fordulunk Önökhöz, hogy sziveskedjenek [a heti tévéműsort a pénteki számban közölni.]

Vagy:

Alulírott Sz[.] T[.], Sepsiszentgyörgy, [cím] alatti lakos a Háromszék rendszeres megrendelője.¹⁰

A hivatalos kérvényklisének a „létező, ismert legjobbként” való használata főleg akkor döbbenetes, ha a levél nem tartalmaz semmilyen kérést:

Alulírot Sz[.] J[.] Márkosfalvi lakos mennyre megnyuktató volt, [hogya a megye helységeknek nevét újra magyarul kezdték írni]¹¹

A levél befejezése valamivel kevesebb problémát okoz. A kapcsolatfelvétel, úgy tűnik nehezebb, mint annak megszüntetése. Ami a tartalmat illeti, nem hoznak semmi újat. A leggyakoribb az általános kifejezés: „Tisztelettel...”. Vagy íme, egy szép változat, amelyben láthatjuk, kinek tartozunk tisztelettel és kinek bizalommal:

Mély tisztelettel és Istenben bízva: M[.] A[.]

Általában megismétlik a kérést: az újság vagy oldja meg a problémát, vagy járjon közbe a levélíró érdekében. Néha megismétlik a lap iránti hűségüket: „Maradok lapjuk olvasó (előfizetője)”, „Szeretettel és figyelemmel olvasom minden számát, és elteszem az utókornak!”, vagy

hogya lankadatlanul, kitartó munkával továbbra is tudják ápolni, erősíteni a közös érdekünket, egységünket, a célunknak megfelelően.

Gyakoriak a jókívánságok ünnepek (karácsony, újév) előtt. Vagy ismételten bocsánatot kérnek a levél rendetlen külalakjáért, a kézírásért, a helyesírásért, a zavarásért.

A fenyegetések, a régi rendszerrel való együttműködéssel való vádaskodás nagyon ritka. Ha előfordulnak, akkor a levél valamit bírál, és a levélíró így próbálja – tulajdonképpen egyfajta zsarolással – rávenni a szerkesztőséget, hogya közölje véleményét. Egy esetben a levélíró azzal fenyegetőzik, hogya kihívja a tévériportert. Vagy:

Tudom, hogya levelemet nem közli a szerkesztőség mert eddig a „Tükör” újság az elvtársakat védte most pedig az úrakat védi.¹²

Néha, valószínűleg idősebb levélírók esetében, az 1950-es években divatos befejező szólamok is előfordulnak: „Harcolunk a Békéért!”, „Világbékét kívánok!”, vagy egy kicsit átalakítva, „Éljen a Szabadság!”, „Éljen a demokrácia és a szabadság!”, „Éljen a szabadság, a becsület, a testvériség!”, stb.

Külön probléma az aláírás. A levelek zömén ott az aláírás és a cím, a levélíró tehát azonosítható. Ez valószínűleg a levelek nagy részének a jellegével is magyarázható: kérések, amelyek sokszor személyes gondok orvoslására vonatkoznak, tehát a név és a cím föltétlenül szükséges. Általában a kritikai megjegyzéseket, véleményeket tartalmazó leveleket is aláírják. És mégis, felvenni a kapcsolatot a lappal, belépni a nyilvánosságba nem éppen olyan könnyű. Az emberek boldogak lennének, ha véleményüket, megjegyzéseiket nyomtatásban láthatnák, de teljes névvel, identitással a nyilvánosság elé, a rivaldafénybe lépni már fölöslegesnek, vagy inkább zavarónak tűnhet. Nem kevés ember esetében jó néhány évig 1989 után nyomós ok volt a Szekuritátétól való félelem. Az újság több mint egy éven át valóságos kampányt folytatott, hogy rávegye az olvasókat: írják alá leveleiket. Ugyanakkor a szerkesztők igyekeztek meggyőzni őket, hogy ha úgy kívánják, akkor nevüket nem nyomtatják ki. Végül, olyan esettel is találkozhatunk, amelyben a levélíró, talán azt próbálván érzékeltetni, hogy egy egész város (ráadásul egy erdélyi, nem egy regáti város) nevében írta levelét, így írta alá: „Kovászna, Erdély”.

Végül bemutatunk egy levelet, amely eltekint a szokványosnak tartott normáktól (főleg ha a nyilvánosság egyik intézményéről van szó). Nyers, célratörő, és egy olyan magabiztosságot tükröz, amely általában inkább a magánéletre jellemző (és nem egyszerű emberek közéleti „szereplésére”). Ráadásul valószínűleg megfelel a kelet-európai emberről kialakult közkeletű képnek: mélységesen bizalmatlan, tiszteletlen az állami intézményekkel szemben, függetlenül attól, hogy központiak vagy helyiek. Büszke arra, hogy okosabb, akár ravaszabb, mint a hatalom emberei. Kész mindent megkérdőjelezni, a „maga igaza” szerint értelmezni. A köznyelvben nagyon nagy gyakorisággal fordul elő, hogy az „igazat” és az „igazságot” összemossák: a kettő valahogy összeolvad egy új fogalomba, amely mindkettőt tartalmazza. Ilyen például az a kifejezés, hogy „az én igazam”. Egy olyan átmeneti időszakban, amelyben az igazságosság nemcsak absztrakt erkölcsi, jogi keret,

amely biztosítja egy új, netán modern társadalom létrejöttét, hanem egyúttal, sőt, elsősorban forradalom is – revolúció – azaz visszatérés egy régebbi, jónak tartott állapothoz, vagyis egy történelmi igazságtétel (a föld, a tulajdon visszaszolgáltatása, egy régi politikai, erkölcsi rendszer visszatérése, stb.), akkor valakinek az „igaza” azt is magában foglalja, hogy ügyét, „igazát” dokumentálni, bizonyítani tudja. Valakinek az „igaza” dokumentumokon alapszik, bizonyítékokon. Persze ezek közé tartozik a közösség emlékezete is. Kitalált példával: „mindenki tudja, emlékszik, hogy az én földem ettől a fától eddig a patakig terjedt”. Ami a *Háromszékhez* való viszonyt illeti, a levél ambivalens: a lapot elfogadja mint hatalmi tényezőt, akár a hatalom döntéseinek értelmezésében, ugyanakkor egy bizalomra méltó partner. Íme az egész levél:

A helyi szerv úgy mondja – a Földtörvény szellemében visszaadott 10,00 Ha-ba beleszámít a belsőség is.
Én a törvény 22-es szakasza alapján nem úgy értelmezem.¹³

A „személyiség” korlátai

Mint már bemutattuk, a levélírók a legtöbb esetben tanácsot kérnek, rosszul működő intézményeket bírálják, vagy valamit javasolnak. Mindezt egy olyan közegben, amelyet szeretnek, tisztelnek, és amelynek komoly hatalmat és autoritást tulajdonítanak. Elvégre mind a szerkesztők, mind az olvasók felfogása szerint a lap egyik legfontosabb feladata az, hogy egyrészt eligazítsa az olvasókat egy számukra sokszor ismeretlen intézményrendszer működésében, másrészt hogy közvetítsen az egyének és az intézmények között.

Az önmotogató, az erős egyéni vélemény előtérbe helyezése már azért is nagyon ritka, mert az hagyományosan az értelmiségi szerep része. Ez pedig általában nemcsak képesítés (diploma) kérdése, hanem a választott pályától is függ. Az erdélyi magyarság körében az „értelmiségi” szerep elsősorban még mindig a „humán” pályákhoz kötődik.¹⁴ A közmegítélés szerint egy mérnök – például

- akkor válik értelmiségivé, ha a nyilvánosság szférájában is megjelenik és ott bizonyos értékeket, eszméket forgalmaz. Röviden: akkor, ha a szűk szakmai kérdéseket képes *közügyként* egy szélesebb nyilvánosság elé tárni. És ezzel is bizonyítja, hogy érdekli, foglalkoztatja „népe”.

A helyzet azonban távolról sem ennyire egyszerű. Ha a „levélíró” csak leírni, körülírni lehet (lásd alább), de egyszerű, egyértelmű kategóriává konstruálni már nem, akkor ez vajon nem azért van, mert nem képviselnek semmit, ami rajtuk túlmutatna? És akkor a leveleknek semmilyen társadalmi relevanciájuk nem lenne? Vajon ennek az évi 250–300 levélíró személynek a problémái, gondjai, az a mód, ahogyan ezeket megfogalmazzák, érvényese-e egy több mint 230 000 fős lakosságra? Vagy ez csak egy alaktalan, homályos halmaz, egy absztrakt és strukturálatlan tömeg (nem közösség), amely nem termel jelentéseket, illetve amelyben nem érdemes jelentést, értelmet feltételezni és keresni? Ahol minden értelmezés eleve lehetetlen?

A megoldást nem az képezi, hogy az alaktalan tömegről „bebizonyítjuk”, hogy statisztikailag is elfogadható minta, illetve ha a levelekből megpróbálunk statisztikai módszerekkel mintát létrehozni. Hanem sokkal inkább az, ha megvizsgáljuk, hogyan tárgyalják, építik fel a témákat, illetve, hogy milyen pozíciót alakít ki magának és „ügye” számára a levélíró.¹⁵

A probléma kulcsát itt az jelenti, hogy ebben a részlegesen modernizált, kvázi-archaikus régióban az emberek mentalitása mélységesen „folklorisztikus”, pontosabban „közösségi”. Erősen korlátozott a lehetősége annak, hogy az egyéni vélemény eltérjen egy - létező vagy feltételezett - közvéleménytől. A közvetlen szociális világ közös, általánosan elfogadott véleményei alapján ítélik meg a helyzeteket. A reakciók szabályozottak: minden normálisan szocializált személy tudja, mit kell mondania, hogyan kell reagálnia egy bizonyos helyzetben, mi a közösségileg elfogadott véleményektől, normáktól való eltérés tolerált mértéke, milyen esetekben van kötelező szabály, és milyen esetekben megen-

gedett az úgymond teljes egyéni eltérés lehetősége. Általában elmondhatjuk, hogy a nyilvánosságban az egyéni véleményeket is igyekeznek úgy tálalni, mintha azok megegyeznének a közösség véleményével; és nem mint „egyéni”, „eredeti” véleményeket fogalmazzák meg őket. Bizonyos túlzással azt is lehetne mondani, hogy ebben az esetben még egy levél is releváns lehet.

Ez persze nagyon sarkított állítás, amely nem tartja szem előtt a vélemények közti sokszor jelentős eltéréseket, a falvakban is létező konfliktusokat. De azt hiszem, mégis ebből az alapállásból kell kiindulni, amelyet azért még lehet finomítani később. Az olvasói levelek tulajdonképpen nagyon ritkán reagálnak más olvasói levelekre. Nagyon kevés olyan közügy vetődött fel, amely körül viták, véleménycserék alakultak volna ki. Ez azt is bizonyíthatná, hogy jogos a közvélemény mindenhatóságának a hangsúlyozása. A magyarázat azonban szerintem valahol máshol található. Nem arról van szó, hogy a mindennapi életben nincsenek konfliktusok, hogy az egyének nem alakítanak ki „egyéni”, „magán-”, „eredeti” véleményeket. A problémát inkább a nyilvánosságban előforduló konfliktusok hiánya jelenti a „nyilvánosság”, az „absztrakt közösség” előtt. Az utóbbi esetben – azaz az „absztrakt közösség” előtt – az egyéni vélemény csak kivételes esetekben jelenik meg mint eltérés mindennapi közössége véleményétől. Valószínűleg azért, mert az „absztrakt közösség” véleményét a mindennapi élet közössége megkérdőjelezheti, míg ez fordítva lehetetlen. Egy kvázi-archaikus közösségben az absztrakt közösség véleménye legitim módon nem kérdőjelezheti meg a lokális kisközösség véleményét, annak érvényességét.

Következtetésként elmondható, hogy bár a témák, problémák egyéni helyzetekből, személyes tapasztalatokból indulnak ki, „közös(ségi)”, „társadalmilag elfogadható” ügyekké kell konstruálni őket két viszonyítási csoport, két érvényességi szféra számára. Egyrészt adott egy gyakorlatilag rurális jellegű helyi mindennapi közösség, a saját szabályaival, normáival, elvárásaival, véleményével. Másrészt a levélírónak szem előtt kell tartania, esetleg ki kell

találnia újságolvasói tapasztalata alapján az újság, a szerkesztők, az absztrakt nyilvánosság normáit, elvárásait. Ezért emlékeztetik a szerkesztőket olyan sűrűn arra, hogy mit írtak, mit ígértek, tettek, hogyan segítettek más embereken. Mindezek a technikák arra valók, hogy kialakítsanak egy közös terepet, a kommunikáció alapjait, amelyeket elfogadva – gondolja valószínűleg a levélíró – a lap nem hátrálhat meg, nem veheti semmibe levelét megszegyenülés nélkül, míg a levélíró, ha akar, meghátrálhat (szintén anélkül, hogy megszegyenülne), vagy akár támadásba is lendülhet, ha úgy érzi, hogy a szerkesztők nem tartják be a játékszabályokat.

A levél és az eset felépítése

A folklorisztikus, közösségi mentalitásra vonatkozó problémát még összetettebbé teszi a kontextus, amelyben a vélemények megjelennek – azaz a napilap. A vizsgált időszakban a romániai magyar sajtóban általános szokás szerint a magyar kisebbségen belüli viták, konfliktusok tilosak voltak a nyilvánosság, a publikum, az „absztrakt közösség” előtt. A lap egy egységes regionális, sőt kisebbségi „közösség” jelképe, és nem egy személytelen, semleges közeg, amely bemutathatja a vélemények változatosságát, netán konfliktusát. Az olvasótábor nem tanulta meg mérlegelni és elfogadni, tisztelni a neki nem tetsző véleményt. Ha a levélíró konfliktusokat mutat be, éppen mivel hajlamos arra, hogy saját véleményét közvéleményként állítsa be, míg a „másikat” egyedi marginálisként (vagy egy gonosz csoport, például a kommunisták megszemélyesítőjeként) kezeli, a toleráns, racionális, érveken alapuló vita nem lehetséges.

Emlékezzünk arra, hogy a megye többségében rurális, területén csak négy – kisebb – város található.¹⁶ Három közülük ma is inkább túlméretezett falura emlékeztet, ahol az emberek nagyjából ismerik egymást. Sepsiszentgyörgy lakossága ugyan jelentősen megnőtt a hetvenes évek óta, de az új lakosok nagyrészt faluról költöztek be, ők is még mindig őrzik „hagyományos” mentalitásuk

egyes elemeit. A régi szentgyörgyiek pedig még ma is ismerik egymást legalább látásból vagy hallomásból.

De az emberek – főként ha a közélet egy médiumával kommunikálnak – nemcsak a mindennapi élet konkrét közösségében kialakult véleményeket követik. Még akkor sem, ha a levelet nem kiadásra szánták, illetve ha az csak egy kérést tartalmaz. Az újság, ennek stílusa, az általa felvetett problémák egyre inkább ilyen viszonyítási keretté válnak. Már 1990 elejétől jelentkeztek olvasók, akik megpróbálták nemcsak leveleket, hanem helyi eseményekről cikkeket, riportokat, politikai, gazdasági jellegű eszmefuttatásokat, sőt verseket közölni újságunkban. Általában nem sikerült közölhető szintet megütniük, és sokszor kívül is estek egy napilap normális érdeklődési körén (vers, rövidpróza, stb.). De ezeknek az olvasóknak a reakciója érthető, hiszen amikor 1989 végén megjelent a megváltozott nevű, formátumú, tartalmú lap, aszerint ítélték meg, hogy megfelel-e az értelmiségi hangvételről, illetve egy lapról az olvasótáborban már jóval régebben kialakult hagyományos elképzelésnek. Mai magas példányszámát és presztízsét az újság annak köszönheti, hogy ennek a képnek – ha másképpen is – de megfelel. Annak ellenére, hogy egy megyei lapról van szó, az olvasók *elsősorban* nem a helyi tudósításokért, hanem a *kommentárokért*, vezércikkekért, hírmagyarázatokért szerették meg (és szeretik ma is); kompromisszummentesnek, nemzetinek, plebejusnak, sokszor szenvedélyesnek érzett hangvételéért. 1992-ig a lap főszerkesztője írt meg majdnem minden vezércikket. Egyedüli témája a magyar kisebbség helyzete volt: jogaik, hogyan próbálta (próbálja) a román központi hatalom tönkretenni identitásukat, megnehezíteni életüket, hogyan szegte meg a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi szerződéseket, szabályokat, stb. Az olvasók egyfajta prófétaként tartották számon, üdvözlő leveleket írtak neki, érdeklődtek az egészsége felől, ha néhány napig nem írt, meghívták látogatóba, hogy fontos problémákról tanácskozzanak vele, elmeséljék neki nehézségeiket. Egy bizonyos időszakban viszonylag gyakori volt, hogy a magyar (nemcsak politikai) veze-

tőket fenyegető telefonhívásokkal zaklatták. A főszerkesztő több levelet is kapott aggódó olvasóktól, amelyekben kifejtették, hogy ő nemcsak egy főszerkesztő, sokkal többet jelent az erdélyi magyarság számára.

Az is alátámasztja azt a feltevést, miszerint a kommentárok fontosabbak, hogy egy levél sem köszöni meg, hogy híreket közöltek a saját falujából, vagy valamelyik másik faluból. Sőt, a konkrét eseményeket bemutató írásokat éri a legtöbb kritika. Több esetben is panaszkodnak a levélírók, hogy az újságíró ellátogatott ugyan a faluba, de az érintett személyeknek csak egy részével beszélgetett, és így torz képet mutatott be a helyzetről. Emiatt kérik, hogy menjen el újból a faluba, és vizsgálja meg a helyzetet tisztességesen.

Mégis, az első időszak lelkesedésének elteltével a szerkesztők kérése is megértésre talált (mármint hogy helyi *hírekre*, nem *versekre* van szükségük). Egyre gyakrabban érkeztek olyan levelek, tudósítások, észrevételek, amelyek igyekeztek az újság stílusát, érvelését, témáit átvenni. Látszik ez a szerkesztő lapszéli megjegyzésein is: „csak megismétli, amit mi már kiadtunk”, „már írtunk erről a témáról”, stb. Olyan írások is érkeztek, amelyeket bizonyos rovatok számára írtak, és ezt tudatták is a szerkesztőséggel.¹⁷

Íme egy három levélből – tulajdonképpen cikkből – álló sorozat, ugyanannak a személynek a tollából.¹⁸ Az első levél témája, hogy a mezőt ellepték a poloskák.

Melyik meleg otthon, tűzhely termette már most ki a válaszok után s milyen nagy veszélyt jelenthetnek a későbbi időszakban a környéken lakóknak és a járókelőknek (Valamit én is gyanítok, de nem vagyok biztos benne).

A második cikk-levél bemutatja, hogy az első (amelyet írója ugyanakkor küldött) nem volt következmények nélküli: meglátogatta egy biológus, aki arra kérte, hogy segítsen megfogni néhány poloskát a mezőn, mert szeretné őket a laboratóriumban megvizsgálni. De hogyan lehet megfogni egy poloskát? Mint a bolhákat: addig kell köztük állni, míg ránk ugranak. Ettől a ponttól a levél

érthetatlenné válik. Következtetése az, hogy egyre több a vérszopó, viszont egyre kevesebb a vérünk, míg az élelem egyre drágább lesz.

Ideje már, hogy harcoljunk az elősdiék, a paraziták ellen sokkal erélyesebben, mert létünk veszélyeztetve.

A következő levél reakció a biológus magyarázatára, amely szerint a bogarak nem poloskák, hanem olyan mezei bogarak, amelyek változtatják a színüket. A levélíró azonban nem hisz a biológusnak. Bár, mint írja,

Igaz, hogy ma már sok minden lehetséges. Vannak a változó poloskák mintájára változó emberek is. A multban a kommunista diktatura legvérengzőbb emberei voltak s most a demokrácia mezében szónokolnak, a legmagasabb fórumokon. Változó világ, változó emberek, változó poloskák.

Mégsincs megelégedve ezzel a válasszal, és kéri a szerkesztőket, hogy közöljék az általa nyújtott eredeti magyarázatot.

A levelek a régi rendszerben oly gyakori értelmiségi ambivalens diskurzust próbálják utánózni. A tűzhelyre való hivatkozás egyértelműen a „Vatra Românească” szervezetre utal. A vérszopók tehát a román nacionalisták. A valós helyzet – a poloskainvázó – és a jelen politikai helyzetre alapozott magyarázat közti ingamozgás az ambivalens diskurzusnak majdhogynem a paródiáját hozza létre: mind az esetet, mind az értelmezést egy olyan hallucinatorikus bizonytalanságban oldja fel, amelyben a poloskák, a nacionalisták, a biológusok, a politikusok és az író valósága megkérdőjeleződik.

Ennek ellenére a vizsgált időszakban csak két levélíró igyekszik *teljesen* azonosulni a közkeletű (és általa is elfogadott) értelmiséggel: vagyis elvárja, hogy azok az emberek, akikről ír, hálásak legyenek. Íme az egyik:

A kazánháziak, laborosok, panaszkodnak a zajártalomra, nem kapnak semmi pótlékot, tejet. Fellebeztek de nincs haszna. Jó, hogy itt vagyok, mondták, én ugy-e meghallgatom őket? Meghallgattam, meg is írtam. Bízna bennem.

És mégis, szeretném hangsúlyozni, hogy ezek nem „egyéni” cikkek. A témáknak megszabott formájuk és tartalmuk van.

Bizonyos elemeket tartalmazniuk kell, másképpen „nem jók”. Még a történelmi, nemzeti témákat tartalmazó leveleknek is van egy bizonyos formája, rendszere. Az eljárás egy kicsit az iskolai fogalmazásokra hasonlít: ha kell írunk egy fogalmazást a nyári szünidőről, akkor nem hagyhatunk el egy erdei kirándulást, hiszen tudjuk, hogy az iskolában az fontos tapasztalatnak számít. A levélíró nem azért ír közhelyeket, mert műveletlen vagy egyszerű gondolkodású, hanem mert a közhelyek itt szükséges elemei egy közös tapasztalat, egy közös világ felépítésének vagy felidézésének. Érdekes, hogy ez az eljárás főleg az „absztrakt” témájú, „hazafias” szövegekre jellemző: így és így kell írni, és ha nem említjük meg Petőfit, Bem apót és Kossuthot, akkor nem jó az egész.

Íme egy példa, amely az egyik kisvárosban lezajlott március 15-i ünnepségeket akarja bemutatni. A levélíró meglepte, hogy a megemlékezések alkalmával csak néhány diáknak jutott eszébe Kőrösi Csoma Sándor, csak ők vittek virágot a szobrához:

Nagyon szomorúságban fáradoztunk haza felé mert sok-sok mindent megérdemel egy ilyen szobor mind a Kőrösi Csoma Sándor műszáj meghajcsuk fejünköt előte mert sokat csinált értünk és sok ceruza nyomot hagyot hátra nekünk.

Akkoriban legalábbis, a városkának nem volt egy olyan emlékműve, ahol nemzeti ünnepeken a tömeg összegyűlhetett volna koszorúzni, beszédeket hallgatni, énekelni, stb. Az egyedüli „magyar” emlékmű a tibetológusé volt. A levélíró számára, a neki otthonos értelmezési keret szerint, Kőrösi Csoma Sándor egy „népéért dolgozó” „értelmiségi”-vé válik. Mivel az orientalista a megye egyik leghíresebb szülőtte, nagyon gyakran emlegetik, ha helyi személyiségek névsorát kell felvonultatni (Mikes Kelemennel és Gábor Áronnal együtt). Íme egy másik levél (tulajdonképpen híradás), amit egy idős tanítónő írt egy faluból: a farsang ideje alatt a helyi színjátszó csoport jeleneteket mutatott be a Hófehérekéből, a Piroska és a farkasból, illetve a János Vitézből:

És ez nem véletlen lett indítványozva, mert tudjuk azt, hogy falunk szülőttjének ápr elején lesz 150 éves évfordulója [...]

A falu szülötte, akinek emlékét az említett mesékkel akarják ünnepelni, nem más, mint Kőrösi Csoma Sándor.

Külön probléma, amelyre most nem térhetünk ki, az „igazi jelentésadástól” megkülönböztetett rutin. Nem biztos, hogy minden hazafias zászlólengetést komolyan, „szó szerint” kell vennünk. Nagy a különbség aközött, ahogy a „szabadság” szót egy versben használják, vagy ahogy egy igazságtalannak tartott konkrét tapasztalatot megjelenítenek, értelmeznek. Tulajdonképpen az ilyen, „hazafias” jellegű szövegek ritkák, a levélíróknak általában konkrét problémáik vannak, és ebben az esetben a (joggal) feltételezett közös mindennapi tapasztalat helyettesíti a közös történelmi tudást és a kötött formát.

Nagyvonalakban ez az érvelési keret érvényes az értelmiségre is. Ebben az esetben a konformitás általában egy, a vizsgált időszakban még uralkodó hagyományos „népi(es)”, paternalista értékrend követésére vonatkozik. Az értelmiségi szerep eszerint nem lehet legitím, ha nem egyfajta „népszolgálatként” jelentkezik. Csak így válhat „közüggyé”. Felvethető az a hipotézis, hogy – a vizsgált időszakban legalábbis – a normakonformitás az *egész* romániai magyar társadalom egyik fontos jellemzője. Ennek köszönhetően pedig *az újságon belül* az „értelmiségi” és a „népi” szemlélet, szempont nagyon közel kerülhet egymáshoz, egymást gerjesztheti, felerősítheti.

Korábban azokat a technikákat mutattuk be, amelyek előkészítették azt a közös háttérrel, terepet, amelyen építkezve a levélírók megszólíthatták a szerkesztőket, amelyen beindulhatott a kommunikáció. Ez azonban nem volt elég. Azt is meg kellett mutatni, be kellett bizonyítani, hogy a levélíró egyéni problémái nem voltak egyediek, véletlenszerűek, hanem általánosabb érvényességgel is rendelkeztek. A levélíró feltételezte, hogy ha sikerült ezt bebizonyítani, akkor joggal várhatja el az újságtól, amely szerinte egyrészt a háromszéki székelyek közösségének képviselője, másrészt pedig egy fontos hatalmi gócpont, hogy segítsen problémái megoldásában. A következőekben bemutatjuk a levelek azon leg-

fontosabb értelmezési, viszonyítási kereteit, amelyekben a témák – a levélíró szándéka szerint – általánosabb érvényességű „esetekké” váltak. Az egyéni problémák és az egyéni tapasztalaton alapuló általánosabb – például „társadalmi”, „szociális” – problémák közti megkülönböztetés ebben az esetben nem fontos.

a.

A nemzetre, helyi identitásra, történelemre, emlékművekre, politikára, kisebbségi helyzetre vonatkozó témák, problémák „közösek”, azaz egy közös tudásanyag, problématár részei. Természetesen senki sem gondol arra, hogy ilyen jellegű témák fontosságát bizonyítsa vagy vitassa – ezek mind a magánéletben, mind a közéletben nyilvánvalók. Ugyanakkor ezek az alaptémák nagyon gyakran jelennek meg mint más problémafelvetések legitimációs alapjai (néha még a b. pont alatt tárgyaltaknak is). Ezért tárgyaljuk őket külön. Megfigyelhető továbbá egy bizonyos értékhierarchia: a tisztaságot lehet legitimálni helyi vagy nemzeti identitásra való utalással (a románokkal, cigányokkal szembehelyezkedve), de fordítva nem.¹⁹

b.

Néha a levélíró azzal próbálja legitimálni levelét, hogy a köz, a közösség érdekében írta. Ezáltal akar segíteni embertársain. Az alábbi példák a szűkebb, vagyis a mindennapi közösségre vonatkoznak:

Ami lesújt, amiért tollat fogtam munkaközösségem érdeke.

Vagy:

Napok óta töröm a fejemet, hogy milyen formába tudnék segíteni az itteni embereken valami kicsit is, mán amennyit tehetségem szerint tehetek.

Ha a „nemzeti” érvelést használják, akkor magától értetődik, hogy (erős) magyar szempontból vizsgálják a kérdést, vagyis hogy szem előtt tartják az absztrakt közösség érdekeit. Valószínűleg meglepő azok számára, akik a székelyeket erősen nacionalistának tartják, hogy ezt viszonylag ritkán fogalmazzák meg. Íme mégis egy példa:

[...] mint meggyőződéses becsületes Magyar ember.

Fel kell hívnunk a figyelmet a „becsületes magyar ember” kifejezésre. Ez gyakori, és nemcsak ha románokkal vagy cigányokkal hasonlítják össze magukat. Egyfajta nemzetkarakterológiai „magyarságideál” szerint, ha valaki magyar, akkor magától értődően becsületes is, illetve annak kell lennie.

Végül, íme egy komplexebb problémát hordozó eset. A levélíró elmondja panaszát, majd előadja kérését. Gyakorlatilag ezzel a levélnek be kellene fejeződnie. Ő mégis úgy érzi, hogy kéréséért valamit kell nyújtania cserébe. Emiatt, különösebb előkészítés, magyarázkodás nélkül elmeséli, hogyan kezdett kipusztulni a diófája, és hogy hogyan sikerült megmentenie. A módszert ajánlja mindenkinek, aki hasonló problémával szembesül.

c.

Sok levél személyes problémát, tapasztalatot tárgyal (munkanélküliség, szolgáltatások, korrupció, stb.), de ezeket a levélíró közüggé formálja. Úgy tűnik, nem kevesen azt gondolják, hogy nem igazán illendő a szerkesztőséget (köztisztelenek örvendő embereket) a magánügyeikkel zavarni.²⁰ A magánügyet ezért is kell közüggé alakítani. Itt most csak néhány, erre a célra alkalmazott technikát sorolok fel. A levelet több személlyel is aláíratják (egy esetben kb. 150 emberrel). Más esetekben egy személy fogalmazza meg és írja alá a dokumentumot, de kijelenti, hogy tulajdonképpen egy egész csoport véleményét közvetíti (utca, szomszédok, egy falu ingázóinak „közössége”, stb.). Így például, az egyik levélben arról panaszkodnak, hogy azok az emberek, akik cukorrépát adtak el a tsz-nek, nem kapták meg cserében az érte járó cukrot. A tsz elnöke azt mondta, hogy nincs cukruk, de tulajdonképpen arról van szó, hogy az illetőt nem érdeklik a falu gondjai. Ezért „ők” – vagyis a falu lakói – kénytelenek az újság segítségét kérni. A levelet azok nevében fogalmazta, akik az ő helyzetében vannak, de csak ő írta alá.

Egy másik esetben a levelet három falu nevében írták. A levélből később kiderül, hogy tulajdonképpen 35 nyugdíjas problémájáról van szó: öt hónapja nem kapták meg a nyugdíjukat. A földjüket az ötvenes években elvették, nincs amiből megélniük. És végül még egy érv, amiért komolyan kell venni őket: mindannyian a „Szabad Demokrata Szövetség” (valószínűleg az RMDSZ) tagjai, és rendszeresen fizetik a tagdíjat.

Nemegyszer megjegyzik, hogy a problémát sokan tárgyalják egymás közt, és boldogok lennének, ha a lapban választ kapnának. Az egyik panasz például a földvisszaadásra vonatkozik. A levélíró elmondja, hogy a falu azon idősebb lakói, akik koruk vagy egészségi állapotuk miatt nem tudtak dolgozni a tsz-ben, nem kaptak semmit 1989 előtt. Ő például visszakapta a földjét, de nem tudja megmunkálni, és emiatt hagyta a felbomlott tsz-t, hogy használja.²¹ De az nem fizetett, pedig más falvakban az emberek már megkapták a részüket.

Mivel csak panaszkodnak egymásnak az emberek, de senki nem tudta megfogni a tollat, végül is én kellett megírjam ezt a dolgot.

Végül arra kéri a szerkesztőket, hogy nevét ne hozzák nyilvánosságra.

Máskor a levélíró elmondja, hogy sokan vannak az ő helyzetében, és emiatt az esete közügynek számíthat. Egyikük például arról panaszkodik, hogy kevés a nyugdíja. Már egy éve beadott egy kérvényt a nyugdíjostályra, de választ még nem kapott. És nincs egyedül ebben a helyzetben.

Több levelet újságcikként írtak meg. Már a cím is azt sugallja, hogy a lakosság, vagy több ember nevében írták: „A lakosság nevében” (megköszönik a szervezőknek a március 15-i ünnepséget), vagy „Mért járunk a sötétben ezt kérdi a kökői dolgozó minden egyes tagja?”

Az is előfordul, hogy a közügyet a többes szám első személy jelzi. Az egyik faluban a forradalom után le akarták váltani (a levélben végig „mi”) a helyi üzletvezetőt, hiszen bizonyos árut csak

a rokonainak volt hajlandó árusítani, illetve azoknak, akik segítettek neki a ház körüli munkában. Ráadásul eldugta a kapott árut, és helyette a saját portékáját árulta, sokkal drágábban. Megpróbálták feljelenteni, de mindenki (aki felelősségre vonhatta volna) a barátja volt, és nem lett semmi baja. Egy másik esetben a levél, illetve cikk írója elnézést kér az olvasóktól, hogy többes szám első személyben fogalmaz, de azt gondolja, hogy más, hasonló helyzetben levő emberek nevében is ír.

Az utolsó itt bemutatott technika gyakorlatilag névtelenné teszi a levelet. Még akkor is, ha a levélírónak tulajdonképpen nincs szándékában elrejtteni kilétét, de azért úgy írja alá, hogy „egy csoport [...]”. Például, „Egy csoport bérlő”, vagy „x-i nyugdíjasok”.

Az általános relevanciával bíró, közös tapasztalatokra alapozó ügyek teszik igazán fontossá a leveleket számunkra. Mondjuk egy formális (esetleg géppel írt) levél, amely arra kéri az újságot, hogy tudassa annak az intézménynek a nevét és címét, ahol egy túl alacsony nyugdíj ügyében panaszt lehet emelni, nem lenne hasznos számunkra. És az esetek jelentős többségében nem is ilyenek a levelek.

Vegyük például egy nyolcvan év fölötti olvasó leveleit. Rögtön észre lehet venni, hogy ez egyike azon nagyon ritka alkalmaknak, amikor arra kényszerül, hogy tollat ragadjon. A zsinórírás még felismerhető, még akkor is, ha a szót nem egy tollmozdulattal írja le, a helyesírás nem tökéletes, a sorok nem egyenesek, a központozás sokszor hiányos, vagy esetleges. Mindez tulajdonképpen nem zavaró, a levelek gondolatmenete logikus, a levélíró érzelmei mélyek és őszinték. Egy jellegzetes huszadik századi gazdasors világos, tiszta leírását kapjuk. A kollektivizálás előtt, írja, volt elég földje, állata, gépe, hogy fenntartsa magát és családját. Akkor jöttek a kommunisták és elrabolták mindenét. Majd néhány évtizedig a téeszben kellett dolgoznia majdnem semmiért. Most nyugdíjas. Sokkal kevesebb pénzt kap, mint más nyugdíjas (ez a levél tárgya, a tulajdonképpeni panasz, szeretné tudni, hová forduljon); az árak egyre nőnek, nem jut még élelemre sem, a

gyógyszerről nem is beszélve. És közben a volt téesz mérnökei egyre gazdagabbak lesznek, mert korrumpáltak, lopnak, stb. Nem azt a földet kapta vissza, amivel belépett a téeszbe, hanem sokkal rosszabbat. A jogos tulajdonát erőszakkal, megvesztegetéssel elvették mások. Nem tudja törvényre adni őket, mert túl öreg, túl szegény, csak egy autóbuszjegy a megyeközpontba elvinné a nyugdíja jelentős részét. A téeszbe beadott gépek és állatok közül nem kapott vissza semmit. A falu vezetősége, azok rokonai, barátai, mindent elloptak és szétszítottak maguk között. Egy élet nehéz munkája után olyan szegény, hogy nem tudja megdolgozni a kapott földet. Tehát el kell adnia. És nincs egyedül, a faluban az öregek nagy része ugyanebben a helyzetben van, mind ezt tárgyalják.

Jelleztes élettörténet, illetve életértelmezés: nehéz munka egy életen keresztül, kollektivizálás, igazságtalanság, jogtalanság a múltban és a jelenben, a kommunisták és utódaik, a mai vezetőség gonoszsága, korrupciója, arroganciája az új rendszerben. A régi elit megmaradt, hiábavaló volt a „forradalom”. Ijesztően emelkednek az árak, tanácstalanság, érthetetlen bürokrácia, nem segít senki. Az egész levelet az igazságtalanság által kiváltott felháborodás hatja át – a levelek egyik leggyakoribb témája ez. Mindezek utalások egy közös történelmi és/vagy mindennapi tapasztalatra, olyan eseményekre, amelyeket mindenki ismer, és amelyeknek az értékelésében biztos a konszenzus.²²

Azért is jó ez a példa, mert megmutatja, mennyire személyesek is lehetnek a levelek. Közös ügyekké válnak nemcsak azért, mert absztrakt értékek (azaz egy absztrakt közösség értékeinek) megtestesítői, vagy mert a közös történelem elemei. Hanem azért is, mert mélységesen emberiek: bizonyos tapasztalatok, élettörténetek, a sérelmek, a harag, a kétségbeesés, stb. leírása meggyőzőbbé teszi a szövegeket.²³ Ugyanakkor persze ez nincs ellentétben azzal, amit a „személyiség megnyilvánulásáról” leírtunk.

d.

A levelek zöme olyan közös témát tárgyal, amely a mai mindennapi élethez kapcsolódik. Kritikusan, de nem polemizálva. Nem azt akarják vitatni, hogy a szolgáltatások jobbak legyenek-e, a város tisztább legyen-e, az adminisztrációnak rendesen kell-e dolgoznia. Magától értetődőnek veszik, hogy mindenki egyetért ezekben a kérdésekben, és mindenki fontosaknak tartja őket. Ezek közismert problémák, de azért nem apróságok, amelyeket tehát nem illik megemlíteni az újságban.

Néha a téma automatikusan közüggé válik, ha a levélíró azonosítja ügyét valamilyen intézményével, vagy egy „hivatalos” nemzeti, politikai üggyel. Íme egy helyi RMDSZ-vezető levele. Az illető személy a helyi kultúrotthon igazgatója is. A levél témája: a nyilvánosság előtt szeretne válaszolni arra a pletykára, amely szerint a gyerekek az évzáró ünnepet a helyi kocsmában kényszerültek megtartani, mert ő állítólag nem volt hajlandó átadni a szervező tanárnak a kultúrotthon kulcsát. Az illető tanár, hogy még komplikáltabb legyen az ügy, román. Tehát itt egy magyar és egy román ember igaza csap össze. A levelet az RMDSZ fejléces papírjára írta, a szervezet pecsétjével látta el, és annak helyi elnökeként írta alá. Ebben az esetben nem lehet tudni, hogy a levélíró magánszemélyként írja-e a levelet, vagy hivatalos minőségben. A fejléces papír, a pecsét, a hivatalos cím használata az utóbbira utalna. Az eset, a sérelem viszont nem a politikai szervezetre tartozik. A magyarázat itt egyszerű: sokkal könnyebb védekezni és támadni, ha sérelmünket hivatalossá tesszük, és ha mint az általános nemzeti-kisebbségi elnyomás példáját mutatjuk be.²⁴

Mint már említettük, érdekes hogy milyen kevés téma vált ki vitát. Nem a szolgáltatókkal, az adminisztrációval való elégedetlenségről, vagy a magánszemélyek között kirobbant vitákról van szó. Úgy tűnik, minden közös ügyben – a nyilvánosság előtt! – kialakult egy hallgatóságos, magától értetődő egyetértés. A közéletben, úgy tűnik, minden egyértelmű: mi (a) jó, mi (a) rossz, mit szabad és mit nem, ki a bűnös, mi az igazság. A vizsgált időszakban

egyetlen igazi kivétellel találkoztunk: ez pedig a szovjet hősök emlékművének kérdése.

A szovjet hősök emlékműve

Sepsiszentgyörgy központi parkjában két obeliszk található. Az egyiket 1874-ben emelték az 1848–49-es szabadságharcban elesett háromszéki katonák emlékére. A kb. 1 méter magas talapzaton van a kb. három méter magas obeliszk, mellette két oroszlán.²⁵ A másodikat az 1950-es években emelték, a második világháború alatt Romániában elesett szovjet katonák emlékére. Az utóbbi obeliszk alapzatát egy ötágúcsillag-alak képezi, amely egy kisebb dombon található. Ezt egy körülbelül 50 cm magas fal övezi. Az obeliszk a csillag közepén helyezkedik el. Szürke kőből készült, rajta orosz és román nyelvű feliratok. A tetején vörös csillag. Gyakorlatilag minden romániai városban található (volt) hasonló emlékmű. A helybeliek nem szerették – két okból. Egyrészt, mert a szovjet uralomnak és minden következményének, azaz a szocializmusnak az „emlékműve” volt. Észak-Erdély 1944–1945-ös elfoglalását hivatalosan a „fasiszta-horthysta elnyomás alóli felszabadulás”-nak nevezték. A helybeliek viszont „menekülés”-nek. Másrészt viszont, helyi megítélés szerint a szovjet emlékmű túlságosan magas, túl sok helyet foglal el. Gyakorlatilag az egész parkot, sőt az egész városközpontot uralja, és így jelentéktelenné teszi a magyar emlékművet.

1989 decemberében, 1990-ben Kelet-Európában általános volt a tendencia, hogy elpusztítsák, eltüntessék, vagy legalább megromgálják a múlt rendszer jelképeit. Kezdve az olyan feliratokkal, hogy „Éljen a Román Kommunista Párt, élén főtítkárával...”, egészen az élmunkásokat bemutató pannókig, a „szocialista” vizuális propagandát sértőnek, megalázónak találták, illetve ezeken a nyilvános elemeken próbáltak jelképesen bosszút állni a kiállt megaláztatásokért, nyomorért, stb. Ezzel szemben felértékelődtek azok az emlékművek, amelyeket az elmúlt rendszer eltüntetett, tönkretett, elhanyagolt, vagy akár hallgatólagosan megtűrt. Ek-

ként váltak magyar vidékeken az 1848-as, világháborús emlékművek újra a lokális- elsősorban ünnepi - jelképrendszer gyújtópontjába. Magyar ünnepeken, főként természetesen március 15-én, a 48-as emlékmű szimbolikus központi helyet foglalt el. Ezt a rendszer megtúrta az 1950-es évek elejéig, amikor is megtiltották a magyar forradalom nyilvános ünneplését. 1990-ig a sepsiszentgyörgyi 48-as emlékmű csak egyszer került a figyelem középpontjába, amikor a hetvenes évek elején a lefejezett oroszlánok helyett újakat faragtattak, és elhelyezték az obeliszk két oldalán.

Más szocialista jelképekhez képest a szovjet hősök emlékműve sokkal nehezebb dió volt, elsősorban méretei miatt. 1992 áprilisában a Polgári Szövetség²⁶ ifjúsági szervezete felhívást intézett „a központi park depolitizálásáért”.²⁷ A „szovjet elnyomás és annak ideológiája” szimbólumainak eltávolítását követelték. Aláírásgyűjtést kezdeményeztek, amelyet a városi tanácsnak akartak benyújtani.

Egy hét múlva közölte a *Háromszék* Csergő József²⁸ reakcióját. Azzal kezdi, hogy noha nincs „az oroszok oldalán”, „egyetlen nemzetnek sem ellensége”. A felhívást közzétevő szervezet olyasmivel foglalkozik, amihez semmi köze. Az élet, folytatja, tele van jó és rossz emlékekkel: mindkettőt emberek hozták létre. Nem érti, hogy az illető szervezet miért beszél szovjet megszállásról: az orosz katonának nem volt érdeke elfoglalni Erdélyt.²⁹ Nincs rosszabb emlék, mint a hitlerizmus gázkamrái és haláltáborai. És mégis, ezeket az emlékeket meg kell őrizni, nem szabad elfelejteni azt, ami akkor történt. Vajon miért zavarhatja a szovjet katonák emlékműve az eltüntetését követelő szervezetet? Ez tulajdonképpen egy magyarelles csel első lépése lehet: a depolitizálás jelentheti a park *minden* emlékművének eltüntetését. És így, míg a szovjet obeliszkre vadásznak, lelőhetik az oroszlánokat is (vagyis a 48-as magyar emlékművet is). Egy emlékmű mindig emlékeztet minket, utódainkat a múltra. Befejezőként arra kéri a városi tanácsot, hogy legyen óvatos, mert a felhívás többet akar, mint

amennyit kimond, és meg kell menteniük az emlékművet, mivel történelmi ereklye.

Az ifjúsági szervezet válasza egy hét múlva jelent meg.³⁰ Már az elején kijelentik, hogy nem állt szándékukban etnikai konfliktust szítani. Az oroszoknak sem ellenségeik, és nem szeretnék, ha a sarlót és kalapácsot orosz jelképekként kezelnék. Majd azt kérdik, hogy egy olyan városban, ahol antikommunista forradalom volt, a kommunista jelképek megmaradhatnak-e közterületen. Magát az emlékművet nem kell tönkretenni, csak a szimbólumokat. A 48-as emlékmű nem politikai, nincsenek politikai jelképek rajta, tehát a helyén maradhat. Ami a hitlerizmus emlékeit illeti: éppen olyan rosszak, mint a szovjet börtönök és tömegsírok emlékei. Befejezőként a szervezet megint felszólítja a város polgárait, hogy írják alá kérvényüket.

Ezzel az újság be is zárta a vitát. A problémával kapcsolatban azonban a szerkesztőség még kapott négy levelet. Az első azzal kezdi, hogy szovjet segítség nélkül Románia nem tudta volna felszabadítani magát a német megszállás alól.³¹ Utána következik a szimbólumok jól ismert értelmezése: a sarló és a kalapács a munkások és parasztok szövetségét, míg a vörös csillag az öt kontinens békés egységét jelképezi. Eszerint a két jelkép olyan értékeket képvisel, amelyekre még ma is szükségünk van. Az 1989-es forradalom nem antikommunista volt, hiszen a kommunisták is az utcákon harcoltak az álkommunisták ellen. Ami a jelent illeti, a szovjet emlékmű nem hibáztatható a Ceaușescu-rendszer bűneiért. A jövő feladatai mások: meg kell keresnünk az igazi bűnösöket; a várost meg kell tisztítani a szeméttől, új fákat kell ültetni; a gyerekeket meg kell tanítani a szép szeretetére. Befejezősül arra kéri a szerkesztőket, hogy javítsák ki a helyesírási hibáit.

A második levél tulajdonképpen azokra a pletykákra reagál, amelyek szerint a szovjet obeliszket nem fogják lerombolni, de a kommunista jelképeket keresztényekre fogják kicserélni. A levélíró szerint egy emlékművet nem lehet az ellenkezőjére átkeresztelni. Ott kellene maradnia a helyén, eredeti formájában, hogy emlékez-

tessen a múlt rendszerre. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a háború alatt a szovjet hadsereg védte meg a magyar civil lakosságot a „Maniu Gárdától”. Az emlékművet el lehet esetleg költöztetni az egyik temetőbe, de nem szabad megváltoztatni. A szerző ehhez kapcsolódó javaslata az, hogy Mihály vajda központi szobrát költöztessék el Bereckbe, ahol valamikor rövid ideig táborozott (a városban ugyanis nem volt soha). Helyette pedig emeljenek szobrot Szent Györgynek, hiszen a város védőszentjének amúgy sincs szobra. Befejezésként egy kompromisszum mellett érvel: lehet, hogy haragunk jogos, de a megbékélés fontosabb. A harmadik levelet ugyanaz a személy írta – valószínűleg azért, mert az előzőt nem jelentették meg az újságban – és megismétli az előző levél gondolatait. A negyedik levelet másfél évvel később küldték. Ebben a szerző azt javasolja, hogy a szovjet emlékművet költöztessék a „földstadionba”. Ez egy hatalmas földkupac volt, ahová eredetileg egy stadiont szeretett volna építtetni a város vezetősége az 1980-as években. A munkát nem sikerült érdemben elkezdni, és 1990-re már teljesen világos volt, hogy a nagyszabású tervből nem lesz semmi. Több levélíró is javasolta, hogy a területet alakítsák parkká, ültessék be fákkal. Végül a kormány döntött: a városba telepítendő csendőrezred számára oda fog kaszárnyát építeni.³²

Mondanunk sem kell, hogy Mihály vajda szobra is az eredeti helyén maradt. Ma ez a tér elég siralmas látványt nyújt. Márványlapokkal födték be, ezek pedig jórészt feljöttek, összetörték. Ez a városban lakó román lakosok panaszainak egyik oka. Szerintük a helyi tanács magyar vezetősége akarattal hagyja a teret tönkremenni. A helyi vezetők viszont azzal védekeznek, hogy a vidék klímája miatt nem lehet márványlapokkal beburkolni nyilvános teret, hiszen az nem bírja az időjárás viszontagságait. Tartós megoldás csak egy lehet: az egész beton-márvány burkolatot fel kell bontani, a teret parkká kell változtatni, be kell ültetni fával, fűvel.

A levelek néhány fontos elképzelést fogalmazznak meg. Egyrészt azt a gondolatot, hogy az emlékek – jók vagy rosszak – megérdemlik, hogy megőrizzék őket, mert önmagukban hordják értékelésüket. Másrészt olyan történelemértelmezést tartalmaznak, amelyet senki sem képviselt a nyilvánosságban 1989 után: megvédik a kommunista értékeket és jelképeket, azok örökérvényűségét; a forradalomban a kommunisták is részt vettek, hiszen az nem ellenük, hanem az álkommunisták ellen irányult. A harmadik gondolatelem azért fontos, mert azt bizonyítja, hogy a formális logika szerint ellentétesnek tartott értelmezési keretek a mindennapi életben jól megférnek egymás mellett. Míg ebben az esetben a szovjet katonák viselkedését elfogadják, sőt, pozitívan értékelik, a román oldalt azért támadják, mert terrorizálta a magyar lakosságot. Ugyanakkor a románokat lenézik: az 1989 előtti hivatalos román történetírás beállításával ellentétben gyengék voltak, a szovjet hadsereg segítségével vereséget szenvedtek volna. Ez az elem máskülönben egy még mindig élő „folklorisztikus” magyar történelemszemlélet értékelése, következtetése. Ennek részei a II. világháború végének azok az eseményei, amelyekre a levelek utalnak. Végül, föltétlenül meg kell említenünk az első levél által kinyilvánított bizalmatlanságot egy „román” szervezet javaslatával kapcsolatban.

A kinyilvánított ellenvélemények nem akadályozták meg az ifjúsági szervezetet az aláírásgyűjtésben. 1992-ben a „kommunista jelképeket” elpusztították: a sarlókalapácsokat, a feliratokat tartalmazó márványtablákat összetörték, az obeliszk tetejéről a vörös csillagot levágták. A kutatás időszakában az alsó részt, ahová az emberek elértek, betöltötték a kommunistaellenes grafittik, a különböző pártok választási plakátjai, rockkoncertek poszterei. Nyáron az emlékmű közvetlen környéke a fiatalok találkozóhelye. Pontosabban a magyar tizenéveseké, akik itt bőven találtak helyet arra, hogy beszélgessenek, énekeljenek, rajzoljanak, firkáljanak, biciklizzenek, stb. Lassan az obeliszk aljára írt szövegek jellege is megváltozott: a kommunistaellenes jelszavakat felváltotta a „Sze-

retlek, Erika”, az alkohol kémiai képlete, a rockegyüttesek dicsérete, stb. Míg tehát a magyarok a szovjet emlékműnél gyűlnek össze, addig a román tinédzserek a magyar 48-as emlékmű körül találkoznak. A különbség az, hogy erre viszont nem firkálnak, ragasztgatnak, még hozzá sem érnek, sőt még csak rá sem néznek.

A szovjet emlékmű talapzatáról néhányszor neo-protestáns gyülekezetek hirdették az ígét, énekeltek bárkinek, aki hajlandó volt meghallgatni őket. A sepsiszentgyörgyi műemlék azonban sohasem volt vallásos ördögűzési szertartások tárgya, mint a bukaresti Lenin-szobor talapzata, miután magát a szobrot eltávolították. 1996 és 1997 telén a parkot gyermekvárossá alakították. A szovjet emlékmű elé egy színpadot ácsoltak, amelyen (deszkából kivágva) Walt Disney rajzfilmjeinek a szereplői feszítettek. Az emlékmű már nem számít komoly közügynek, problémának, legfeljebb a helyi tanács néhány tagjának gondolkozásában, őket ugyanis zavarja a körülötte uralkodó „kosz” és „rendetlenség”.

A téma más okból is fontos: része egy sokkal szélesebb körű kampánynak, melynek célja annak a szimbolikus térnek a visszahódítása, amelyről a magyar lakosság úgy érzi, hogy az elmúlt évtizedekben elveszített. Mind városon, mind falun új emlékműveket emeltek, a régieket rendbe hozták. Általában ezek magyar „nemzeti” üzenetet is közvetítenek. Még akkor is, ha viszonylag semleges (vagy annak tartott) személyiségekre vonatkoznak, mondjuk Bartók Bélára vagy Áprily Lajosra. A szervezők szándékai szerint – különösen a 48-as vagy a világháborús emlékművek – a teret automatikusan nemzeti aurával töltik be, amely lehetővé teszi az ünneplést, megemlékezést, nemzeti ünnepeken megadják a megemlékezés színhelyét. De más területen is látható a szimbolikus térfoglalás. Egyrészt viták folynak a – főként a 70-es és 80-as években – tönkretett városok olyan modernizálásáról, amely szem előtt tartja a régi városkép megőrzését (legalábbis azét, ami még megmaradt). Ugyanilyen fontos az utcanevek megváltoztatása. A magyar többségű helyi tanácsok nemcsak a régi rendszerre emlékeztető utcaneveket változtatták meg, hanem számtalan ro-

mán személyiségről, román vonatkozású eseményről elnevezett utcának is megváltoztatták a nevét. Érvük az volt, hogy az illető személyiségeknek, eseményeknek tulajdonképpen semmi köze nem volt a városhoz. Emiatt viszont a városok román nemzetiségű elitje háborog.³³

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a felújított ünnepek, az új emlékművek még mindig viszonylag korlátolt módon szabják meg azt, ahogy az emberek a mindennapi életben megszervezik, vagy akár használják a teret és a „nemzeti eszmét”. Egy emlékmű központi eleme lehet egy ünnepnek, egy megemlékezésnek. De utána egy évig általában csekély, vagy más jellegű szerepe van. Még ha a központban található is, általában a város vagy falu lakosainak a mentális térképén csak periferikus helyet foglalnak el. Mint említettük, a magyar fiatalok a szovjet, nem pedig a magyar emlékmű körül gyülekeznek. Ennek persze gyakorlati okai lehetnek (csak tippelni tudunk), hiszen több a tér.

5.2. Témák

Jelen kötet célja nem lehet az olvasói levelekben felbukkanó minden fontos téma bemutatása, elemzése, hiszen számuk túl nagy. A leveleket természetesen számtalan téma alapján lehet csoportosítani, a kutatási érdeklődéstől függően. A levelek a helyi vagy regionális (tág értelemben vett) kulturális vizsgálatok bármilyen szakágának, nagyon sok problémájának értékes és nagyon ritka (mert viszonylag spontán!) dokumentumai: az írott nyelv jelenlegi állapotától a „helyi írástudók” tevékenységéig még nagyon sok témának lehetnek forrásanyagai. Számtalan új törvényt (például a föld-visszajuttatását), reformtörekvést, gazdasági, szociális, politikai eseményt kellene tárgyalni, továbbá hatásukat, a kiváltott reakciókat – ez pedig meghaladja a jelen munkához adott kereteket. Következésképpen a jelen kutatás bizonyos témákra korlátozódott. Egyrészt olyanokra, amelyek gyakran megjelentek a levelekben. Másrészt viszont azokat vette górcső alá, amelyekhez

az illető időszakban a nyilvánosságban fontos értelmezési keretek kapcsolódtak.

Az egyik téma a helyi vagy regionális közjó megfogalmazásaira vonatkozik, illetve arra, hogy ez a mindennapi társadalmi együttélés milyen erkölcsi normáihoz, a „helybeliség” milyen érzéséhez kapcsolódik. A második a társadalmi, etnikai konfliktusok problémája. A fő kérdés az, hogy vannak-e a konfliktuskezelésnek helyi, „belső” előfeltételei, módszerei. A következő két probléma – nemzet és elit – szintén jól ismert a korszakra vonatkozó szakirodalomból. Mi lehet a nemzet, a nemzeti identitás szerepe abban, ahogy az emberek mindennapi életüket látják, értelmezik? Illetve milyennek látják az elitet egy olyan átmeneti időszakban, amelyben értelmezési kereteket és értékeket teremtő és –őrző szerepüket kulcsfontosságúnak látják? Végül azt vizsgáljuk meg, hogy az ideális társadalomnak milyen képét dolgozták ki a mindennapi életben, és hogyan viszonyul ez az elképzelés az átmenetnek az értelmiség által kidolgozott retorikájához.

Közügyek és a társas élet erkölcsi kódexe

Ide soroltuk a mindennapi élet mindazon problémáinak tág körét, amelyekről a levélírók azt tartják, hogy közösek egy megye, város, falu, utca, tömbház, stb. lakói, azaz egy valamennyire konkrétan felfogott közösség számára.³⁴ A levélíró vagy úgy közelít ezekhez a témákhoz, mint közjóhoz, amelyért a közösség minden tagja felelősséggel tartozik; vagy mint a helyi vezetés felelősségéhez; vagy mint törvények által szabályozottakhoz; vagy mint a rendőrség feladatköréhez (az állami szolgáltatások – posta, boltok – mellett valószínűleg az az intézmény, amelyben a legkevésbé bíznak, amelyet a legtöbbet bírálják).

Arra számíthatnánk, hogy a közügy témája másképpen jelentkezik a viszonylag hagyományos falvakban és a székely kisvárosokban, amelyeknek leglátványosabb „urbánus”, „modern” jegyei az államszocializmus évtizedei alatt öltöttek formát. És mégis, a közjónak egész területei maradtak fenn (vagy alakultak ki), ame-

lyeket a szocialista államtól függetlennek tekintettek: a legtöbb esetben ezek a területek ott jöttek létre, ahol az állam képtelen volt betölteni azokat a védő, szervező funkciókat, amelyeket programszerűen magának követelt. És, ahogy a krízis súlyosbodott, az ilyen szférák száma egyre nőtt. Nemcsak a szolgáltatásokra, az élelmszerellátásra, a közlekedésre, a köztisztaságra terjedt ki, hanem lassan minden tevékenységi területre az ipari és mezőgazdasági termelés megszervezésétől a szociális ellátásig, az adminisztrációig, a fűtésig, a termékek minőségéig. Mindezek valamilyen formában fokozatosan a közjó elemeivé váltak.

A témák skálája igen széles, a városképtől a tisztaságig, a természetvédelemig, stb. Ezek általában erősen kapcsolódnak egy helyi identitástudathoz („ez a mi területünk”), és néha (elég ritkán) a mögötte álló nacionalista okfejtést is mellékelik.³⁵ De itt nemcsak egy nemzeti önképről, illetve egy ellenséges magyarságképpel folytatott harcról van szó. A köztisztaság igénylése például nemcsak azt jelenti, hogy „legyünk tiszták, és ezáltal különböztessük meg magunkat a románoktól vagy a cigányoktól”. Hanem, mint említettük, része egy sokkal átfogóbb kampánynak, amelynek célja egy elveszítettnek érzett tér szimbolikus visszahódítása.

Érdekes megfigyelni, hogy a levelek *egyetlen egyszer* sem említenek egy sor olyan értéket, elvet, eszmét, amely a vizsgált időszakban a politikai, szellemi, gazdasági elit számára kulcsfontosságú eszköz volt az „új világ”, az átmeneti időszak értelmezésében: individualizmus, a magánélet szentsége, személyi autonómia, piacgazdaság, egyéni kezdeményezés, stb. Hacsak nem vesszük számításba negatív értelmezésüket: korrupció, hazudozás, rosszindulat, kapzsiság, stb. Viszont hangsúlyosan azonosulnak olyan értékekkel, mint a szolidaritás, a segítőkészség, az emberség, a szeretet, stb. Persze a levelek tartalma sokszor ellentmond ezeknek az értékeknek. Más jelek is arra utalnak, hogy a vizsgált lakosság esetében egy racionális integrációra, koherenciára törekvő életvitelről, amely következetesen idomulna egy egységes értékrendszerhez, nem beszélhetünk. Ezek az ideális, nyilvánosság

előtt vállalt eszmék (még akkor is, ha interiorizálódtak), megjelennek ugyan a mindennapi életben, de körülményektől függően, nem következetesen.

Együttélés

A szocialista modernizáció által kialakított városi lakosság korábbi bemutatása alapján azt gondolhatnánk, hogy ezek a közjó valamilyen fogalmával rendelkeznek, hiszen az előző időszakban az állam igyekezett előlött is monopóliumot gyakorolni. A levelek ezt a lehetséges hipotézist cáfolják. Az az elképzelés, hogy azoknak a polgároknak, akik valamilyen közös egységben élnek, közösek az érdekeik, már rögtön az 1989 utáni változás első napjaiban megjelent a nyilvánosságban. Ehhez nem kellett a média propagandája. A közügyek a mindennapi élet azon problémái, amelyekről azt gondolják, hogy közösek mindazok számára, akik egy városban, faluban, utcában, tömbházban, stb. laknak; kifejezett vagy hallgatólagos közös érdeken alapulnak. A problémák megoldását többféleképpen képzelik el. Egyrészt elvárják, hogy a „közösség” minden egyes tagja érezze magáénak a köz érdekeit. Ez magában foglalja a nevelést, az ifjúsági szervezetek tevékenységét és az újságot (amely a levelekben számukra talán a legfontosabb – de ez a levélírás helyzetéhez is kapcsolódhat). Másrészt úgy is felfoghatják, mint a helyi tanács feladatát. Ez viszont a romániai decentralizálás, illetve a kisebbségi autonómia kérdéséhez vezet. Néha arra hívják fel a figyelmet, hogy ezeket a kérdéseket a törvények szabályozzák, vagy legalábbis ezeknek kellene szabályozniuk. És ez elvezethet az inkompetensnek és ráadásul „románnak” tekintett rendőrség teljesítményének, megbízhatóságának kérdéséhez.

A közügyek elsősorban annak eredményeként alakulnak ki, hogy az egyének együtt élnek egy bizonyos egységben, ennek a keretei között. Nincs szükség formális szerződésre, az egyéntől általában elvárják, hogy ismerje föl és tartsa be az egyéni kezdeményezés határait. Mégis, 1989 után a formális keretek

hiánya, vagy az a remény, hogy a jogi szabályozás hamarosan eltünteti minden „szocialista” korlátot, a „köz” és a „magán” viszonyának új értelmezéséhez vezetett. Az alábbi példa egyike annak a számtalan konfliktusnak, amely annak eredményeként alakult ki, hogy ugyanazon egységben egyeseknek sikerült magántulajdonukat hirtelen megnövelni, míg másoknak nem. Ebben az esetben a vizsály gyökere az az 1990-es szabályozás volt, amely megengedte az addig állami tulajdonban lévő lakások megvásárlását kedvező áron. Ennek eredményeként a tömbházak lakossága megoszlott: egyrészt maradtak azok, akik továbbra is bérelték lakásukat az államtól, másrészt pedig megjelentek az új tulajdonosok, akik azonban nem is tudták pontosan, hogy minek a tulajdonosai.³⁶ Ebben az esetben a levélolvasó egy, a tömbházlakások között kialakított kis park sorsát fájlalja.³⁷ A levél elején őszintén beismeri, hogy a munkában sohasem vett részt. A park kialakítása, rendben tartása egy idős pár és egy gyerek érdeme. Miután megvásárolták lakásukat, az új tulajdonosok azt hangoztatták, hogy a tömbház körüli terület – beleértve a parkot is – szintén az ő tulajdonuk. Következésképpen tavasszal felásták az egész parkot, és veteményessé alakították. A kiobbant vitában az egyik negyedik emeleti lakos kijelentette, hogy neki is joga van egy kis parcellához a volt parkban. Sőt, egy kutat is fog oda ásni, pumpát szerel rá, majd egy csövön keresztül felvezeti a vizet a lakásába, hiszen a víztelep – mivel gyenge a nyomás – képtelen biztosítani a negyedik emeleten is a vízellátást. A levélíró azt kérdi, hogy a törvény mennyiben engedi ezt meg.

Íme egy másik eset, faluról. A levél azt igyekszik bebizonyítani, hogy a szolidaritás hiánya az egész közösség számára komoly következményekkel járhat. Egy hosszabb esős időszak után a levélíró kútjának a vize zavarossá vált. Először nem tulajdonított ennek különösebb jelentőséget, de egy idő múlva a víz íze annyira rossz lett, hogy már az állatok sem itták meg. Az igazi pánik akkor tört ki, amikor kiderült, hogy négy szomszédjának is ugyanezzel a gonddal kell szembenéznie. Ez azt mutatta, hogy valahol

kialakult egy állandó fertőző góc, amely az egész utca vizét rendszeresen mérgezte. Egyértelmű volt, hogy valaki gondatlanul tárolt valamilyen anyagot, és hogy nem akarta ezt beismerni, nem akarta vállalni a felelősséget. Sőt, megoldani sem akarta a problémát. Következésképpen ahelyett, hogy helyi szinten oldották volna meg a problémát, a közösségnek megint „felülről”, „kívülről” kellett segítséget kérnie. Megoldás azonban onnan sem jött: bár a levélíró minden, a kérdésben illetékes intézményhez elment, senki nem jött segítségükre.

A rend és annak őrei

Az előző esetekben normális körülmények közt a rendőrség azok közé az intézmények közé tartozott volna, amelyeknek a segítségét leghamarabb kérik. Nem így a mi esetünkben. A helyi – a mi esetünkben magyar – lakosság szerint a rendőrség nem számított olyan intézménynek, ahová nyugodtan, bizalommal fordulhattak volna segítségért.

Íme egy levél, amely jól mutatja ennek okait. Olyan kijelentéssel kezdődik, amellyel valószínűleg a magyar lakosság többsége egyetértett volna: a rendőrség a Székelyföldön gyarmatosító erő, amelynek az alkalmazottai híreseken túl buzgóságukról, de az nem mindig a törvényt védi. Este tíz után alig lehet 100–150 métert sétálni az utcán, hogy ne ütközzünk rendőrszolgákba. Ráadásul megállították a járókelőket, igazoltatták őket, megkérdezték, honnan jött, hová ment, mit beszélgetett, kikutatták a csomagját, stb. Mindebből arra lehetett volna következtetni, hogy Romániában, ha valaki egy táskával járt az utcán, akkor automatikusan tolvajnak tekinthették, és ártatlanságát bizonyítani kellett. De, folytatódik a levél, ez nem igaz: Brassóban négy évig egyszer sem igazoltatta a rendőrség. Következtetése szerint Sepsiszentgyörgyön a rendőrség tevékenységének az egyedüli célja az, hogy megfélemlítse, terrorizálja a lakosságot, és figyelmeztesse, hogy Romániában lakik. A levél végén kiderül, hogy felháborodása ellenére szerzője nem feledkezik meg az óvatosságról: arra kéri a

szerkesztőt, hogy a nevének csak a kezdőbetűit hozzák nyilvánosságra.

Nem ez az egyedüli levél, amely szerint a rendőrség elsődleges feladatának a magyar lakosság terrorizálását, heccelését tekinti, és csak másodsorban érdekli a rend fenntartása, a bűnözés megelőzése, stb. Az egyik levél azt panaszolja, hogy a román iskola előtt minden reggel áll egy rendőr, aki arra vigyáz, hogy a diákok biztonságosan keljenek át az úttesten. A magyar iskolák előtt viszont s rendőrök nem vigyáznak a diákokra. Nem magyarázat az, hogy kevés a rendőr, hiszen a magyar tüntetéseken láthatjuk, hogy sokan vannak. A levélíró fő panasza azonban az, hogy a rendőrség elhanyagolja azt, ami igazán feladata kellene legyen: a közlekedés kaotikus, gondatlanságuk miatt rengeteg a baleset. A rendőrséget ebben a levélben is támadják, mert tagjai csak románok: „a lovat” (azaz Vitéz Mihály szobrát) egész „hordák” őrzik, de ahol tényleg ott kellene lenniük, kevesen vannak.

A köztulajdon

A „köztulajdon” megszüntetésének, a magántulajdon visszaállításának első, és mind ez idáig valószínűleg legdrámaibb esete a termelőszövetkezetek felosztása volt. A viszonylag gyors, radikális felbomlás nemcsak a konkrét, mindennapi élet szintjén, hanem hosszú távon is jelentősen befolyásolta a falusi emberek életvitelét. Íme egy eset, amely jellemző az egész folyamatra. Kezdetben, írja a levél szerzője, az 1989 utáni vezetők megpróbálták megőrizni a termelőszövetkezet vagyont. Ennek ellenére az adósságok egyre nőttek. Lassan, csak a leggyengébb állatok maradtak meg. Úgy tűnik, a jobbakat pénzzé tették, hogy a szövetkezet tartozásainak egy részét megadják. Ezek a vezetők a lovakat – ezek számítottak a legértékesebb állatoknak – először maguknak akarták eladni, de az emberek fellázadtak, és a kialakult káoszban akik közelebb voltak, hazavitték a lovakat a saját gazdaságukba. Ennek következtében sokan azok közül, akik annak idején, az ötvenes években lovakkal léptek be a szövetkezetbe, nem kaptak vissza egyet sem. Később a szövetkezet új vezetősége megpróbálta a vagyont rende-

zetten, szabályszerűen felosztani, de a régi vezetőség emberei szétkergették őket. Egy gazdakör is létrejött, de arra vártak, hogy a parlament szavazzon meg egy új törvényt, amely a működését szabályozza. Közben a falu „fontos emberei” mindent eladtak. Úgy, hogy az árakat ők maguk szabták meg. A gépek, állatok nagy része más falvakba került. Csak azok a gazdák jutottak hozzá valamihez, akik az új vezetőség pártján voltak. A falu lakóit – folytatódik a levél – mindez felháborította. Nem értették, hogyan halmozódott fel a hatalmas adósság, miközben az állatok, a gépek, az ingatlanok eltűntek. A levélíró következtetése: a köztulajdon szabad préda. És sehonnan sem lehet segítséget várni. Hiszen azok az emberek, akik azért mentek a faluba, hogy kivizsgálják a falusiak panaszát, a bűnösöket ártatlannak találták.

Városi mentalitás és helyi hatalom

Az elmúlt rendszerben a szemetes utcákat, a kaotikus szeméttárolást, a környezet pusztítását a nyilvánosság előtt a (helyi) hatalom hivatalosan az egyének, a felelős hivatalok vezetőségének a hanyagságával, és nem maguknak a hivataloknak a hiányos tevékenységével magyarázta. A rosszul végzett munka, a trehány-ság „ősoát” a nyilvánosság előtt a „szocialista öntudat” hiányában vélték felfedezni. A lakosság viszont nemcsak a központi vagy a helyi hatalmat, a hivatalokat, a „szocializmust” hibáztatta, hanem a városi, urbánus öntudatot is hiányolta, főként a (Moldvából betelepített) román, illetve a cigány lakosok körében.

A helyi problémákra vonatkozó értelmezési keretek nem változtak meg radikálisan 1989 után. Továbbra is a románokat és a cigányokat, a helyi vagy a központi hatalmat, vagy az új politikai rendszert okolják a koszért és a nyomorért. A városi mentalitás hiányára vonatkozó magyarázatok is gyakoriak. Nem ritkák azonban az önkritikus, a helyi magyarokat is hibáztató vélemények sem. Az egyik levél írója arról panaszkodik, hogy a turisták szemetelnek a Szent Anna tó körül. Az odavezető utak rossz állapotban vannak, de ezért nem „mi” vagyunk a hibásak. (Magától

értetődik, hogy ezért az államot kell vádolni, hiszen „ők” azok, akik nem javítják meg az utat.) A tó partja azonban tele van szeméttel, és ez már bizony a „mi” felelősségünk. „Nem érdeklünk meg egy ilyen tavat, képtelenek vagyunk értékelni, tönkretesszük a környékét.”

A szeméért, a szabályok és törvények hiányáért nemcsak a lakosok mentalitását, a helyi hatalmat okolják, hanem elég gyakran magát a demokráciát is, amely gyakran a piacgazdaságnak, az agresszív individualizmusnak a szinonimája. A problémák forrása eszerint az új társadalmi-politikai rendben, az általa hordozott értékekben kereshető. Ebben az esetben a mindennapi élet gondjait a rend hiányából, a „káoszból” eredeztetik, mivel ezek teszik lehetővé az egyéni érdekek „arrogáns” előtérbe helyezését. Eszerint egyesek nem hajlandók szem előtt tartani az együttélés megszokott szabályait, vagy más emberek elemi igényeit, érdekeit, elvárásait. Ezekben az esetekben az „individualizmus” a civilizált viselkedésmód ellentéte. Az utóbbi feltételezi, hogy az egyén szorosan kapcsolódik egy adott konkrét vagy akár absztrakt közösség értékeihez, normáihoz, együttélési szabályaihoz. A pusztító individualizmust eszerint szigorúan szabályozni kell, és nemcsak falun. Az egyéni érdekek túlzott érvényesítésének a fő okát abban látják, hogy eltűntek a tisztesség elemi szabályai. A büntetés – írják gyakran – nem tudja teljesen megoldani a helyzetet. Íme, hogyan fejeződik be egy levél, amelyben a levélíró arról panaszkodik, hogy lassan kivész a pisztráng a hegyi patakokból, mert odahordják a szemetet (a patakba!): néhány évvel ezelőtt az emberek „nem attól félték, hogy meglátja őket a polgármester, hanem érezték, hogy ez nem jó”.

A régió elhanyagoltságát, a „magyaros tisztaság” hiányát egy „magyar városban” elsősorban mégis az „idegenek” – azaz a cigányok és a betelepített románok – jelenlétével magyarázzák. Az egyik esetben a levélíró panaszkodik, hogy a tehének a város egész területén legelnek, főként a központi parkban. Íme, írja a levél szerzője, hogyan értelmezik a szomszéd falusi román parasztok a

demokráciát. Hasonló módon írnak a cigányokról is: a szemetet a tömbház ablakán dobják ki, a lovak, tehenek ürülékét oda viszik ki, ahová valamikor a környék lakói nyáron napozni jártak.

A román lakosokról is az a vélemény alakult ki, hogy nem érdekli őket környezetük ápolása, mert nem helybéliek, nem érzik, hogy ez a vidék az övék lenne. Nemritkán hangsúlyozzák a levelek, hogy a helyi románokat szoros szálak fűzik a (szintén románnak tartott) rendőrséghez, amely hajlamos szemet hunyni tetteik fölött, nem alkalmazza a törvényt velük szemben. Az egyik levél egy olyan esetet ír le, amelyben több blokklakó szolidaritására volt szükség ahhoz, hogy megakadályozzanak egy román szomszédot abban, hogy kivágja a ház bejárata előtti fákat. A levélíró először kihívta a rendőrséget, de miután ezek elmentek, a szomszéd megint nekilátott a fák kivágásának. Akkor valaki kiment a házból, és rászólt, hogy fejezze be. A szomszéd azonban ráemelte a fejszét, és elkergette. Ekkor már többen is kimentek, és megállították. Közben a rendőrök az autóból végignézték az egész esetet, de nem avatkoztak be. Végül a szomszédot elvitték a rendőrök, de öt perc múlva szabadon engedték.

Mindezek ellenére, a környezet és a köztisztaság rohamos hanyatlása kikezdte a helyi magyar identitás tisztaságra vonatkozó szféráját is, amely tulajdonképpen az önbecsülés igencsak fontos része. Amint feljebb is láthattuk, a magától értetődő „mi”-képnek alkalmazkodnia kellett a kialakult új helyzethez. Az erdélyi magyar tisztaság- és rendhierarchia szerint a magyarok rögtön a németek után jönnek, jóval megelőzve a románokat és a cigányokat. A nyomorúságos állapotok fennmaradása azonban arra vezetett néhány levélíró, hogy megkérdőjelezze etnikai identitásuk, önbecsülésük eme nem éppen jelentéktelen elemét. Az egyik levél azt panaszolja, hogy a legelőre viszik ki a szemetet. De nemcsak a cigányok, hanem a magyarok is. És miután meg is nevezi néhány magyar ismerősét, aki a legelőt szintén szeméttelépnek használja, azt kérdi: „És akkor [...] mit várhatnánk el a cigányoktól?” Egy másik esetben a végkövetkeztetés még radikálisabb: „a gond nem

a cigányokkal van, hanem a magyarokkal, akik még mélyebbre süllyedtek”.

Bár az ilyen értelmezések is gyakoriak, magyarázkodó indoklások mindig adódnak. Az egyik levél például arról panaszkodik, hogy mennyire koszosak a székely városok. Nem ilyennek ismerte ő a székelyeket. Mégis, írja, ott ahol csak ők laknak, a falvak sokkal tisztábbak, mint a vegyes lakosságúak. (Mint már volt szó róla, faluról is érkeztek levelek, amelyek a szemét, a környezetszennyezés miatt keseregnek.) Manapság, folytatódik a levél, mindenki a kommunizmusban látja minden rossz gyökerét. Mégis, az igazi okot a tömbházak képezik, ahol a tulajdonos, gazda nélküli együttélés tönkretette az emberek méltóságtudatát.

A Székelyföldnek nemcsak amiatt kell tisztának maradnia, mert az „jó nekünk”. Hanem azért is, mert meg kell őrizni egy bizonyos, a régióról kifele megalkotott képet, amely a helyi lakosok identitásának fontos eleme. Az egyik levél leírja, hogy az ojtózi szoros, amely Erdély egyik kapuja Moldva felé, tele van szeméttel: „Csak néhány kilométerre vagyunk a megye határától, itt kezdődik Erdély, és lám, így mutatkozunk be.” A mindent elborító szemét látványa nemcsak a szülőföld iránti tisztelet hiányát mutatja. Szégyen minden ott lakó egyén számára.

Úgy tűnik, sokan már nem igazán bíznak abban, hogy a polgári erényeket meg lehet tanítani, hogy neveléssel ki lehet irtani az általánossá vált hanyagságot és mocskot. Egyre inkább követelik a törvényt, a rend tiszteletét, betartását, a szigorú büntetéseket. Így vált egy új intézmény, amely eredetileg a demokrácia egyik legfontosabb elemének számított – a demokratikusan megválasztott helyi adminisztráció –, nagyon éles támadások tárgyává. Főként azért, mert elhanyagolta bizonyos rendszabályok alkalmazását, vagy képtelen volt érvényt szerezni nekik. Nem kevesen voltak, akik meglepődtek, amikor látták, hogy az RMDSZ által ajánlott magyar polgármesterek munkáját sokszor nagyon éles bírálat érte.³⁸

A kritika tárgya elsősorban a titkolózás, az információ hiánya, annak tudatos visszatartása. Az egyik levél például arról panaszkodik, hogy a helyi közügyek jóformán meg sem jelennek a nyilvánosságban. A bíráló az újonnan megválasztott helyi adminisztrációt célozza, és a termelőszövetkezet új vezetőségét (tehát még azelőtt, hogy a szövetkezetet feloszlatták volna). Hogyan lehetséges, írja az olvasó, hogy néhány ember dönthet hatalmas pénzszegek fölött, a többiek nem tudhatják meg, mi történt a jövedelmükkel? Ezeket az embereket – folytatódik a levél –, a falu választotta, de úgy tűnik nem a lakosság érdekeit tartják szem előtt, hiszen tevékenységük nem nyilvános. A falubeliek emiatt visszaélással gyanúsítják őket. A titkolózás odavezetett, hogy a falu tele van konfliktusokkal, pletykával, rémhírekkel.

A lakosság leggyakoribb panasza azonban a tisztaság, a rend hiányára vonatkozik. Az egyik levélíró március 15. előtt az egész Vitéz Mihály teret felseperte, mert szégyellte, hogy mennyire szemetes. Ő így foglalja össze a problémát: „miután polgármestert választottunk magunknak, egy utcaseprőt is kell választanunk”. A mindennapi életet elárasztó kosz, a slamposság sok ember számára meglepetést jelentett 1989 után, hiszen hozzá voltak szokva, hogy ezért a rendszert kell szidni. Az új rendszerben ráadásul megszűnt néhány olyan intézmény, mechanizmus is, amely azért úgy-ahogy működött az elmúlt rendszerben. A papírt, az üvegeket, a műanyagot egyre nehezebb vagy lehetetlen értékesíteni. Nem kevés levélíró ezt azzal a káosszal, rendetlenséggel magyarázza, amely szerintük az egész új rendre jellemző. A „demokráciát”, esetleg ironikus felhanggal a „román”, vagy „eredeti” demokráciát olyan jelenségekkel azonosítják, mint például a polgári felelősség kihalása, az új vezetők hanyagsága, a hasznos javak elherdálása, a környezet gátlástalan rombolása. Az általános kiábrándulást az egyik levél a következőképpen fogalmazza meg: „Választottunk magunknak egy magyar [a szerkesztő a „magyar”-t „új”-ra változtatta] polgármestert. Mit csinált? Több a szemét a városban, mint azelőtt.”

Az is előfordul, hogy magát a helyi hatalmat vádolják a környezet pusztításával. Ötven éven keresztül a helyi vezetők mindent megtettek azért, hogy a „Commies like concrete” kifejezés hitelesen hangozzon. Ezek után ma mind a városi, mind a falusi lakosság már akkor is felháborodik, magyarázatot követel, ha közterületen kivágnak egy fát. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a régebbi szentgyörgyi lakosok még emlékeznek arra, ahogy a régi város nagy részét lerombolták a hetvenes években. Közkeletű volt, és ma is az a magyarázat, hogy a pusztítást a frissen beköltözött (főként román) vezetők rendelték el. Hiszen ők nem kötődtek ehhez a térséghez; amit leromboltattak, nem volt az övék. Sőt, esetleg gyűlölték mindazt, ami „magyar jellegű” volt Erdélyben, és amit csak lehetett, tönkretettek.³⁹ A helyi identitásnak ez az értelmezése („ez a *mi* terünk, és ők azért akarják lerombolni, mert gyűlölnék) ma is igen gyakori, és a levelekben néha a mögötte álló nemzeti argumentumot is kifejtik. Ennek ellenére, mint láttuk, a lakosság nem hajlandó elnézni az újonnan megválasztott helyi vezetők hibáit csak azért, mert magyarok, esetleg helybéliek.

Az egyik levél például azt sérelmezi, hogy az út szélén kivágtak, a polgármesteri hivatal parancsára, öt jegenyét. A magyarázat az volt, hogy gyökereik tönkretethetik a tömbház alapzatát. De, írja a levélíró, úgy tűnik az már nem zavarja őket, hogy a forró víz befolyik a ház alagsorába, hogy a cigányok disznói szabadon kószálnak a negyedben. A levél következtetése: úgy látszik, disznót lehet nevelni, de fát nem.

Környezeti gondok keletkezhetnek akkor is, ha a hatóságok nem foglalkoznak komolyan bizonyos szociális problémákkal. Az egyik levélben leírják, hogy 1990 után a faluban a szegényebb cigány családoknak nem sikerült tüzelőfát vásárolniuk, és emiatt a falu promenádján vágták ki a fákat. A pusztítás oka tulajdonképpen az, hogy a helyi adminisztráció nem próbált meg enyhíteni gondjaikon, bár a falu RMDSZ-szervezete több megoldást is javasolt. (Ebben az esetben is, mint látjuk, a helyi RMDSZ támadja az általa javasolt polgármestert.)

Érdekes módon a környezetvédők szokásos céltáblái, azaz a nagy környezetszennyező ipari vállalatok nagyon ritkán jelennek meg a levelekben. A most következő példa azért is érdekes, mert az illető faluban uralkodó állapotokat is tárgyalja. Kezdetben a levél részletesen leírja a Feketeügy mellékágaiban keletkezett helyzetet. A közeli szeszgyár minden hulladékát odadobta, és ezzel gyakorlatilag a halállományt kipusztította. A levélíró többször is panaszt tett a polgármesternél, de más intézményeknek is közbe kellett volna lépniük. Ennek ellenére senki sem reagált. A polgármester azt mondta neki, hogy kapjon el valakit, aki odadobja a hulladékot, és akkor megbünteti. De vajon miért pont a traktorost kellene megbüntetni, kérdi a levélíró. Miért ne büntessenek meg inkább egy olyan polgármestert, aki egy nagyon fontos kérdést elhanyagol?

A leghíresebb eset, amely előbb a város egy részét, majd az egész lakosságot felháborította, az úgynevezett „földstadion-ügy” volt. A nyolcvanas években az akkori polgármester úgy döntött, hogy a városnak szüksége van még egy stadionra, a már meglévő kettő mellett.⁴⁰ Hatalmas földhalmot emeltek, de ekkor a város pénze elfogyott. A nyilvánosságban a probléma először 1990-ben fogalmazódott meg. Egy olvasó nyílt levelet írt a polgármesterhez, amelyben elpanaszolta, városszerte milyen rossz állapotban vannak a gyerekjátszóterek. A játékokat összetörték, egyesek parkolónak használják a területet, és a szemeteskukákat is a szomszédságában állították fel. A gyerekek játszótere összezsugorodott, tele van szeméttel, benzingőz hatja át. A levélíró ironikusan megjegyzi, hogy nem szokás ugyan munkásokról elnevezni utcákat, de azért a város lakóinak valamilyen formában hálásnak kellene lenniük mindazért a munkáért, amivel valamikor a játszótereket felszerelték. Ami az új demokratikus rend iránti hálát illeti (a régi rendszerrel ellentétben, amikor a munkásokat megbecsülték!): „Köszönjük szépen a nincs mit demokratikus új világunknak (is).” A levélíró szerint a megoldás az lenne, ha a „földstadiont”

gyerekjátszóterré alakítanák. Ezért kész lenne fizetni, vagy önkéntes munkát vállalni.

Ez a levél volt a kezdete egy egész sorozatnak, amely a „földstadion” sorsát igyekezett megoldani, s az évek során újabb és újabb elemekkel gazdagodott. Az egyik olvasó, aki a közelben lakott, arról panaszkodott, hogy fölöslegesen öltek szomszédjaival pénzt, energiát a tömbház környékének csinosításába (takarítás, faültetés), mert a gyárak, sőt a polgármesteri hivatal is odaszállítja szemetét. Felajánlja, hogy a „földstadiont” ők maguk parkká alakítják. Egyelőre azonban még annak is örülnének, ha valaki nem létesítene ott szeméttárolót. A későbbi levelek azt panaszolják, hogy az új építkezések tönkreteszik a tömbházak környékét, fittyet hányva a lakók munkájára: kipusztították a fákat, a füvet, mindenhol szemét és sár van. A földstadiont jobban is ki lehetett volna használni: ha már nem alakították parkká, akkor kisebb parcellákra kellett volna felosztani, hogy a környék lakói zöldséget termeljenek ott. Több levél is utal a hely mezőgazdasági potenciáljára: kár, hogy olyan földet, amely termelt és még tudna teremni, a város legjobb földjét szeméttárolóvá alakították. Íme, milyen következtetést von le az egyik levélíró: „[...] úgy tűnik nem több földre van szükségünk, hanem több becsületre, a földhöz való becsületesebb viszonyra.”

A „földstadion” ügye 1994 után egyfajta nemzeti kérdéssé vált, és emiatt drámaibb fordulatot vett. A kormány – egy olyan határozattal, amelyet a város nem fogadott el – a területet a csendőrségnek adta, hogy ott építsen egy körülbelül 10 000 ember befogadására alkalmas kaszárnyát.⁴¹ A város polgármesteri hivatala beperelte a csendőrséget, de elveszítette a pert. Az ügyet a parlamentben is többször tárgyalták. A kormány álláspontja szerint a Székelyföld veszélyt jelent a nemzet biztonságára. Az RMDSZ egyrészt a régió militarizálása ellen tiltakozott, hiszen korábban már több katonai egységet telepítettek székely városok köré. A magyar érdekvédelmi szervezet szerint elfogadhatatlan volt a kormánynak az az álláspontja, hogy az állampolgárok egy

része veszélyezteti a román államot. Másrészt viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy az ilyen intézkedéseknek az a célja, hogy radikálisan megváltoztassák a régió etnikai összetételét annak ellenére, hogy Románia aláírta mindazokat a nemzetközi dokumentumokat, amelyek ezt megtiltják. Az 1996-os választások után hivatalba lépő új kormány álláspontja megértőbb volt ebben a kérdésben. Nemcsak azért, mert az RMDSZ is tagja volt a koalíciónak, hanem azért is, mert kiderült: a terv túl drága és nem hatékony. Megegyezték, hogy a csendőrkaszárnyát felépítik ugyan, de csak egy ezredet helyeznek el benne. Így is történt.

A levelekből egyértelműen az derül ki, hogy az emberek nem igazán bíznak a *demokratikusan megválasztott magyar* hatóságokban, az egész új intézményrendszerben. Ezt a legérzékletesebben talán a következő – közügyeket tárgyaló – levél befejező része mutatja be:

Cikkemet szíves figyelmébe ajálom a Szénátor és a képviselő urnak is és M[.] község Polgarmesterének, mert az emberek ilyen-olyan gonjait is képviselnie kellene a választott képviselőnek és ezt nem csak a választások alkalmával kell ismerni...

Tisztelt szerkesztőség! Önök jogosan felteszik a kérdést: Miért nem az illetékes szakintézményekhez illetve némelyekhez fordultam panaszaimmal. Egyszerűen azért mert ők számba sem veszik.

A levelek szerint az egész közösséget érintő problémák megoldását nemcsak neveléssel, szigorú büntetésekkel, a helyi adminisztráció szakszerű működésével lehet megoldani. Az olvasók ezeken kívül még két megoldást javasolnak. Az egyik viszonylag gyakori, és a közösségéért dolgozni hajlandó önfeláldozó egyén eszményére alapoz. Az úgynevezett „lelkes ember” legyen egyrészt mintapolgár, másrészt pedig szervezzen olyan csoportokat, tevékenységeket, amelyek a köz javát szolgálják: tegyenek a város, a környezet tisztaságáért, stb. A másik megoldást viszont nagyon ritkán említik. Ez nem más, mint a szellemi megújulás egy olyan korban, amelyet dekadensként minősítenek:

Mert ami régen bűn volt az ma erény és ami régen erény volt az ma bűn. Hazudj, lopj, gazemberkedjél, mert akkor van becsületed és modban élsz.

Bár azt mondhatjuk, hogy a gondok gyökerét általában helyi szinten azonosítják, vagy akár korunk általánosan züllött erkölcséből eredeztetik, a levelek hangneme radikálisan megváltozik, ha az „ellenfél”, az „ellenség” a központi hatalom. Ezekben az esetekben a helyi hatalom, az autonómia eszményét veszik védelmébe a rosszindulatúnak látott központi hatalom döntéseivel szemben. Egy magyarellenességéről híres román ügyvéd prefektussá való kinevezése egy egész sor tiltakozó levelet eredményezett. A döntést nemcsak antidemokratikusnak tartották: provokációnak, tudatos sértésnek. Még olyan tiltakozó levél is akadt, amelyet a Romániai Társadalmi Demokrácia Pártjának (azaz a kormánypártnak!) a helyi tanácsosai írtak alá. Egy másik levélben a felháborodott olvasó az önrendelkezési jogra hivatkozik: ha Moldáviának [sic!] vagy Szlovákiának joga van elszakadni, akkor Erdélynek miért tiltják meg, hogy szintén elszakadjon, és kikiáltsa függetlenségét?⁴²

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a közélet szférája szorosan kötődik egyrészt a helyi kontextushoz. A nemzeti, kisebbségi kérdések csak akkor jelennek meg, ha valamilyen formában hatással vannak a helyi szintre. Mind a beépített, mind a természeti környezet erős etnikai elemekkel telített. Azt mondhatnánk, hogy a „szülőföld”, a *patria* székely felfogása a helyi kemény mag köré épülő koncentrikus körökből tevődik össze: a mindennapi környezet köré jön a megye, majd egész Erdély, és az egész gyakran kiterjed akár Magyarországra is. Általában elmondható, hogy manapság a székelységet nem fűzik pozitív érzelmi szálak az Ókirálysághoz, az ország „hegyen túli” részéhez. A régió polgárának lenni azt jelenti, hogy azt szeretjük és gondozzuk. Nemcsak bizonyos „civilizációs” okokból (tisztaság, rendszeretet), hanem azért is, mert „magyar”, „a mienk”. Akik integrálódni akarnak ebbe a világba, akik el akarják fogadtatni magukat, azoknak

kötelessége elfogadni és ápolni a vidék „magyar jellegét”. A gyenge helyi adminisztráció amiatt is bűnös, hogy ezt elhanyagolja. Másrészt viszont az is egyértelmű, hogy az idegeneket nem szívesen fogadják be. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy az idegent eléggé sajátos módon határozzák meg: a más vidékekről beköltözött emberektől általában csak akkor idegenkednek, ha azok románok. Azokat a magyarokat, akik Erdély más vidékeiről költöztek be, illetve azt a néhány németet, aki idetelepedett, minden további nélkül elfogadták. (Ha azonban konfliktusba kerülnek, akkor az idegen – nem háromszéki – származást felelgetik.) Másrészt viszont a cigányokat kétségtelenül helybélinek tartják. Ebben az esetben a negatív sztereotípiák kizárólag a kulturális különbségre vonatkoznak, annak ellenére, hogy nagy többségük magyarul beszél.

Konfliktusok

A konfliktusok zömmel nem az átmeneti időszak következményei. A falu és város, munkás és „főnök”, munkás és „irodista”⁴³, a kérvényező és bürokrata közti ellentétek egy címszó alá helyezhetőek: megalázott, dolgozó elnyomottak – arrogáns, lusta elnyomók.⁴⁴ Ami új téma, az a „gazdag–szegény” ellentétpárban rajzolódik ki – de ez a vizsgált időszakban még nagyon ritka, és mint valamilyen átfogó, radikális társadalomkritika része nem is létezik.

Az 1990-es évben az „igazság mint egyenlőség” téma robbanásszerűen jelentkezik. De az év végére el is tűnik. Az új („rég-újnak” is nevezett) elit iránti ellenszenv oka nem az, hogy gazdag, vagy mert kihívóan viselkedik, fitogtatja gazdagságát (ebben a térségben ritkán viselkedik kihívóan), hanem mert a közfelfogás szerint korrupt, arrogáns, mert jogtalanul, igazságtalanul jutott vagyonhoz a múlt (és a jelen) rendszerben, és mert újraelosztói szerepében nem biztosít egyenlő részt mindenkinek.

Szociális kérdések

Senki sem értelmezi a szegénységet, a lecsúszást, sikertelenséggént, mint az egyén kudarcát arra vonatkozóan, hogy számára fontos életcélokat elérjen, hogy egy bizonyos életútnormának megfeleljen. Hogy esetleg belássa személyes felelősségét a kudarcokért. A szociális problémákért természetesen a redistributív államot okolja mindenki. De senki sem mondja, hogy a gazdagoktól kell elvenni a „fölösleget”. Az állam dolga, oldja meg a problémákat (ahogy akarja). Tehát annak ellenére, hogy a társadalmi kérdések a levelekben az egyenlőségnek nevezett téma körül csoportosulnak, ez még nem jelenti azt, hogy egyenlőségelvűek. Ennek ugyanis egy individualista értékeken nyugvó társadalomban van értelme. Márpedig az individualizmus, a személyes szabadság, felelősség, siker témája még a szellemi elit értelmezési kereteiből is hiányzott a vizsgált időszakban.⁴⁵

Az egyenlőség, az egyenlő elosztás elve nagyon erőteljesen jelentkezett 1990–1991-ben, de a „racionalizált” élelmiszerelosztás kontextusában. A demokrácia akkortájt az igazságos elosztás (élelem, segélyek) szinonimája (is) volt. A jóléti társadalom egyfajta helyi értelmezése. Ha a központi redistribúció nem volt igazságos és egyenlő, akkor az első magyarázatok „összeesküvés-elméletek”: az emberek úgy látják, kialakult egy belső (korrupt) kör, amelyből a többség kimaradt. Az egyenlőség feltétele a korrupció hiánya, az hogy a „főnökök” ne használják ki a pozíciójukat. Hanem önfeláldozóan vezessék a népet – mint az értelmiség.⁴⁶

Nép

A „nép” a legszélesebb *társadalmi* egység, a levélírók mind ennek tagjainak vallják magukat.⁴⁷ Majdnem mindig konfliktushelyzetben jelenik meg, és mindig értékkel telített: szerepe, hogy egy bizonyos helyzet bírálatát legitimálja, hangsúlyosabbá, általánossá tegye. Jelentésskálája nagyon széles: „egyszerű emberek” (a „főnökök” ellen), paraszt, munkás, akár munkásosztály is (főleg 1990-ben, utána majdnem teljesen eltűnik), de lehet magyarok,

kisebbség, nemzet is. Határozottan kapcsolódik egy bizonyos demokrácia-felfogáshoz, a „népi hatalom”, a „népi akarat” eszméjéhez. De ezzel még nem tagadja egy elit, a nép „vezetőinek” szükségességét. A lázadó, szabadságért, egyenlőségért harcoló tömegként felfogott nép, a „néptulajdonra” helyezett hangsúly csak 1990-ben gyakori. Utána eltűnik.

Nemzet

Az egyik hipotézis beigazolódni látszik: sokkal kevesebb levél foglalkozik nemzeti, kisebbségi kérdésekkel, konfliktusokkal, mint elvárnánk a térséggel foglalkozó politológiai, szociológiai szakirodalom alapján. Még a nyilvánosságban jelentkező levélíró számára sem annyira fontos, távolról sem határozza meg annyira a mindennapi élet döntéseit, értelmezéseit, mint azt feltételezik.⁴⁸ Általában a nemzeti kérdések vagy értékek a leveleknek nem a főtémái, hanem a háttérben meghúzódó, magától értetődő közös alapértékei.⁴⁹ Ebben az értelemben tulajdonképpen nagyon széles azoknak a témáknak a skálája, ahol a nemzeti szempontok, megfontolások megjelennek.⁵⁰

A szakirodalom a nemzeti identitást gyakran epifenoméneként kezeli, bizonyos más jellegű tényezők (a modernizáció, az írásbeliség, a központosított adminisztráció, a gazdasági tényezők, stb.) okozataként. Következésképpen származékjellegű, magyarázata nem önmagában keresendő, hanem rajta kívüli okokban. Ez részben természetesen igaz, ha a nemzetek, a nemzeti identitás *eredetét* vizsgáljuk. Ez mégsem tudja megmagyarázni (sokszor észre sem veszi) a jelen identitásformáló és -újratermelő folyamatait, a mindennapi élet erre irányuló gyakorlatait. Eltekint az értékszférák öntörvényűségétől, attól, hogy ezek egy idő múlva egy olyan sajátos logika szerint működhetnek, egy olyan öntörvényű, önálló életet kezdhetnek, olyan jelentéseket vehetnek fel, amelyek akár ellentétesek is lehetnek az eredeti jelentésükkel.⁵¹ A jelentések, amelyeket bizonyos cselekvéseknek tulajdonítanak egy korszak elején, lassan megváltoznak – még akkor is, ha formálisan

a cselekvés, a gyakorlat maga „nem változott”. Vegyük például a Weber által tárgyalt 17–18. századi puritánokat: a kapitalista életvitelnek az evilági aszketikus „szellemből” való eredeztetése azért meglepő, mert az eredeti jelentés megváltozott. A mai kapitalista világban a cselekvések, gyakorlatok már nem értelmezhetőek az aszketikus „szellem”⁵² segítségével.⁵³ Bármennyire fontos volt is a kialakulás „pillanata”, az eltelt időszakban nemcsak az egyszerű hagyomány működött, hanem egy olyan jelentésváltás is lezajlott, amelytől ha eltekintünk, nem tudjuk értelmezni a jelen gyakorlatokat.⁵⁴ Ugyanez érvényes a nemzeti identitásra is.

Ezt bizonyítja az is, hogy a jelenlegi „xenofóbia”-kutatások egyik kulcstémája – a gazdasági tényezők, a gazdasági, társadalmi, politikai integráció – jóformán meg sem jelenik a levelekben. Tulajdonképpen nem kevés esetben úgy használják a nemzet, nép, haza, szülőföld fogalmakat, hogy abba beleértik a románokat is (bár ez nem mindig tűnik őszintének). Ez főleg 1990–91-ben viszonylag gyakori, majd egyre ritkább lesz. Valószínűleg azért, mert akkoriban még hitték az emberek, hogy az 1989-es fordulat az együttélő nemzetek közös célért folytatott harcaként *fogható fel*, azaz, hogy a régi rendszer retorikájának megfelelően, most is ennek kell felfogni.⁵⁵ A későbbi események ezt a véleményt elsöpörték.

A romániai magyarság nemzeti identitását, illetve a romániai nemzeti konfliktusokat nem magyarázza az az elmélet sem, amely szerint az ok a társadalmi integráció hiányában keresendő. A magyar kisebbség – másról most nem beszélünk – társadalmilag nagyjából jól integrált. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a nemzeti értékeket, célokat nem alakítják át gazdaságiakká, társadalmiakká. Az értelmiségi pályák kivételével, úgy tűnik a vizsgált időszakban lényeges eltérés a többségi és a magyar társadalom szociális összetétele között nem volt.⁵⁶

A nemzeti identitást azonban nemcsak epifenoméneként tárgyalja a mai szakirodalom, hanem – mint már említettem – az elit konstrukciójaként is. A nacionalista – vagy akár a nemzeti –

retorikát eszerint az elitek arra használják fel, hogy eltereljék a figyelmet más, fontosabb, égetőbb problémákról. Ugyanis az irodalom magától értetődőnek tartja, hogy a nacionalizmus, illetve a nemzeti identitás és a gazdasági, szociális problémák közti szoros kapcsolat lehetővé teszi nemcsak azt, hogy az egyik szférát a másik értelmében magyarázzuk; hanem azt is, hogy a nemzeti értékek felerősítésével *ne csak gyengítsük, hanem el is tüntessük* a más (gazdasági, szociális jellegű) témafelvetéseket (legalább egy ideig). Nem mondhatni, hogy a román kormány 1990–1996 között nem használta ezt a technikát. De azt is megfigyelhettük 1994-től errefelé, hogy ez egyre hatástalanabb volt. A média magyarellenes kampányai nem segítettek a sztrájkok leverésében. 1995 február–áprilisa például az egyik leghosszabb és legvadabb magyarellenes⁵⁷ kampánysorozatot hozta. A kampánysorozat egybeesett egy példátlan hevességű sztrájkhullámmal. Március 15-én például, a támadások csúcspontján, több rádióadó (például a román SZER) első hírként a tüntetéseket és sztrájkokat hozta, nem az erdélyi magyar megemlékezéseket. Annak ellenére, hogy azelőtt egy nappal több független lap is azzal ijesztgette a lakosságot, hogy a magyar ünnep polgárháborúhoz, vagy legalább utcai verekedésekhez vezethet.

De térjünk vissza az eredeti hipotézisünkhöz: a nemzeti identitás nem játszik olyan átfogó, állandó szerepet a mindennapi élet alakításában, mint az általában feltételezik. A mindennapi élet racionalizációja a nemzeti értékek függvényében és fordítva, nem gyakori jelenség. Nincs „nemzeti identitáspolitika”. Másrészt viszont köztudottak a helyi magyar lakosság „románbarátnak” nem nevezhető érzelmei. A levelek azonban – noha Romániát, a volt kormányt bőségesen kritizálják –, nem tartalmaznak nyíltan románellenes kijelentéseket.⁵⁸ Mi erre a magyarázat? Miért nem jelentkezik a nacionalizmus mint olyan közös tapasztalat, élmény, amely bizonyos témáknak biztos, megkérdőjelezhetetlen hátteret, esetleg legitimitást biztosíthatna?

Erre két magyarázatot találunk: az egyik egy bizonyos politikai kultúra, önmérséklet.⁵⁹ Ebben a vonatkozásban nem az együttélés tapasztalata, hanem az elit példája volt mérvadó. A romániai magyar nyilvánosságban közvetlen románellenes megnyilatkozások gyakorlatilag nem léteznek. Ezt bizonyítja az illető napilap szerkesztőinek az önmérséklete is: azt a néhány nacionalista felhangú levelet sem közlik, és elzárkóznak még azoknak a polemikus írásoknak a közlésétől is, amelyek a helyi román lap elfogult kijelentéseire reagálnak.

A másik ok az ambivalens diskurzusban kereshető. Az absztrakt románellenesség a mindennapi együttélés gyakorlati szabályai szerint nagyon jól megfért egy-egy konkrét személy pozitív megítélésével („román, de rendes ember”, vagy éppenséggel „román ugyan, de ilyen rendes embert a magyarok között is ritkán találni”). Azaz a románok iránti jól ismert ellenszenvet a konkrét kapcsolatokban elnyomhatta az illető helyzetben kialakult jelentés, értékelés; illetve az illető személyt más normák szerint ítélték meg. Ez még nem jár föltétlenül a szociális távolság feladásával. Nem biztos, sőt ritka (volt, és most is az), hogy a kiváló munkahelyi kapcsolatok kiterjednek a magánéletre is (egymás meglátogatása, közös étkezés, esetleg házasság, stb.).⁶⁰

Elit

Az egyik hipotézisünk az volt, hogy az elitnek távolról sincs olyan fontos szerepe a nemzet- vagy népépítésben, mint ahogy azt a szakirodalom egy része feltételezi. Nem lehet megérteni sem a nemzeti identitást, sem más értékek működését *csak* az értelmiség nyilvános szereplése, az általa forgalmazott értékek alapján. A közvélemény sokszor nem is vesz tudomást bizonyos kijelentésekről, félremagyarázhatja, vagy esetleg az elit szándékaitól eltérően értelmezi őket. Ugyanakkor a Nagy Hagyomány sok eleme nem az elit sikeres „építési” munkájának, propagandájának köszönhetően épül be a Kis Hagyományba, hanem az utánzás, a „kultúrjavak

süllyedésének” következtében. Az előző fejezetben azonban, úgy tűnik ezt a hipotézist sikerült – legalábbis részben – megcáfolni.

Pontosítsunk. Egy olyan kutatás, amely a nemzet, illetve a „nép” bizonyos tudatosan, „mesterségesen” létrehozott képét mutatja be, tulajdonképpen a nemzeti, vagy nemzetinek tartott jegyeket veszi számba, ezeket konstruálja egy logikailag is összefüggő egészévé, eltekintve attól a kérdéstől, hogy miért jelentkeznek bizonyos jegyek bizonyos helyzetekben, másokban pedig nem. Nem a történelmi fejlődés bemutatására vagy kontextualizációra gondolunk itt. Hanem arra, hogy az ilyenszerű kutatások nem mutatják be, hogyan *működnek* az értékek a mindennapi életben. Valaki lehet „mélységesen magyar érzelmű”, megünnepelheti a magyar nemzeti ünnepeket, „magyar” tárgyakkal, szimbólumokkal veheti körül magát akár a magánszférában is: és mégis, nem lehet tudni, milyen sűrűn, milyen erővel játszanak ezek az értékek szerepet a mindennapi életében. Hogy mekkora a kényszerítő erejük. Ugyanakkor valaki szeretheti a természetet – akár úgy is, hogy megtölti nemzeti, vagy akár xenofób értékekkel. Vagy: manapság már közhely a szocializmus és a nacionalizmus közötti összefüggés. Számtalanszor leírták, elemezték, értelmezték. De még nem mutatták meg, hogyan is működik, milyen „elektív affinitások” alapján talál egymásra a két eszme. Mert hogy a deklarált elvek szintjén semmi közük egymáshoz, az biztos.

Ez nagyon nehéz módszertani problémákat vet fel. Először is, a mindennapi élet nagyrészt rutin. Klisészerű megfogalmazásokban, „megcáfolhatatlan” gyakorlati megfontolásokban, aranymondásokban, maximákban, közmondásokban⁶¹ fogható meg, mert a többi: csend. És ez csak egy átlagember átlagos napja. Még nehezebbé válik a munka, ha az identitást egy olyan egésznek (ha nem is koherens egységnek) tekintjük, amely egy életen keresztül épül a maga sémáival, szerkezetével, szakaszaival, elfelejtett vagy visszatérő emlékeivel, terveivel, stb. Mikor, *hogyan* csatoljuk egy absztrakt közösség (például nemzet) értékeit a cselekvéseinkhez?

Milyen értékeket milyen cselekvésekhez csatolunk? Hogyan változnak ezek egy élet alatt?

A levelek alapján világosan meg lehet különböztetni kétfajta elitet. Az egyik a már bemutatott értelmiségi réteg: a nép vezetői, akik önfeláldozó munkával próbálják annak érdekeit szolgálni. Megérdemlik, hogy a nép hálás legyen tevékenységükért (érdeképviselet, nevelés, stb.)⁶² A „rossz” elitnek nincs nemzeti hovatartozása, ha magyar (esetleg megjegyzik: „magyar ember, és erre volt képes”). Ha román, akkor nemzeti hovatartozását egyértelműen hangsúlyozzák. Lehetett egyrészt (egészen 1996-ig) az ország politikai elitjének tagja. Másrészt (helyi szinten) a skála sokkal szélesebb: a helyi hatalmasságoktól a „főnökökig”, a feketézőkig (jellemző, hogy 1990–91-ben – nem véletlenül – a vállalkozókat egyértelműen feketézőknek tartották), az újjgazdagok, stb. A vizsgált időszakban állandó felháborodás tárgya, hogy a volt nomenklatúra, illetve a régi rendszer kis (vagy nagy) ügyeskedői a változások igazi haszonélvezői. Sokszor hangsúlyozzák, hogy felelniük kellene volt és jelenlegi korrupciójukért, inkompetenciájukért, gonoszságukért. Az új helyi gazdasági elit viszont, úgy tűnik még nem tartozik egyik kategóriához sem. Tulajdonképpen meg sem jelenik a levelekben.

Az ideális társadalom

A levelek lehetővé teszik, hogy megrajzoljuk a levélírók által elképzelt ideális társadalmat. Ez főleg akkor tanulságos, ha az értelmiség által fogalmazott elképzeléshez hasonlítjuk.⁶³

A levelek nagy hangsúlyt fektetnek az igazságosságra, a törvényességre, a (főleg egyéni) jogokra⁶⁴, az egyenlőségre. Továbbá igencsak fontos témaként jelentkezik az igazságos elosztás, a szociális problémák megoldása, a civilizált szolgáltatások igénye (bármilyen területen), a közérdek tisztelete. És úgy tűnik, mindez számukra a demokrácia fogalmához tartozik.

Ha ezeket a témákat, illetve a hozzájuk tartozó értékeket összehasonlítjuk azokkal az értékekkel, politikai megoldásokkal,

amelyek a romániai magyar elit számára már-már megkérdőjelezhetetlen evidenciák voltak, akkor az eltérés – mint már említettük – nyilvánvaló. Úgy tűnik, sok tekintetben a nemzet- és népépítés nem volt sikeres. Ez a következő problémához vezethet: a mai kelet-európai politikai reformok nem lehetnek népszerűek, mivel csökkentik az életszínvonalat *anélkül*, hogy képesek lennének pozitív, aktív (mozgósító, de nem föltétlenül egy közös cél érdekében) értékeket ajánlani, reményt adni. Ezzel is magyarázható, hogy az alku-, vagy döntési pozícióba került RMDSZ-nek később komoly legitimitációs problémái keletkeztek. Hiszen olyan értékeket kellett forgalmaznia, olyan döntéseket kellett vállalnia, amelyeket csak a lakosság egy kis része fogad el. Nem meglepő, hogy egy idő múlva alternatív identitásképek, programok, értékek, politizálási stílusok jelentek meg.

Jegyzetek:

1. Ezt a témát dolgozza fel White – Gill – Slider (1993) kötetének 11. fejezete: *Letters and political communication*. A Szovjetunióban a lakosságnak a párt- és államapparátushoz, vagy az újságokhoz írt panaszaival (beleértve a leveleket) foglalkozni alkotmányos kötelezettség volt. A központi és helyi államapparátusnak, a nagyobb újságoknak külön irodái voltak, ahol az alulról érkező észrevételeket, véleményeket, leveleket feldolgozták.
2. A kutatásban feldolgozott leveleket jelenleg a Sepsiszentgyörgyi Megyei Könyvtárban tárolják.
3. Az 1990-es levélsomagban találtam 36 levelet az 1980-as évekből. Ezek véletlenül maradhattak ott, mert már lejárt problémákról szóltak.
4. Csak a 19. században lett Háromszék része.
5. Gimson (1992).
7. Ebben az esetben a levélíró nem tudja pontosan az 1989 decemberében uralomra jutott politikai szervezet, a Nemzeti Megmentési Front nevét.
8. Egy volt tsz-tag nyugdíja akkoriban nagyon alacsony volt: körülbelül 100–200 lej. Előfordultak (igaz, rendkívüli) esetek, hogy csak havi 10, sőt 5 lej volt – az országos havi átlagbér ekkor körülbelül 2500 lej.
9. Nagyon valószínű, hogy a lappal való ilyenszerű azonosulás sokkal elterjedtebb, még ha kevés is a hasonló hangvételű levél. Szem előtt kell tartanunk, hogy az emberek többsége valószínűleg nem veszi a fáradságot, hogy egy második, felháborodott levelet küldjön, amelyben „jogait” követeli, mint a publikum tagja. Könnyebb elképzelni, hogy inkább magában keresi a hibát, vagy megbékél a helyzettel.

10. Ez a levélíró nyugdíjas (ami általában egyúttal azt is jelenti, hogy öreg és támasz nélküli). Nem tudja, kitől kérhet segítséget. A gondja az volt, hogy elromlott a mosógépe, hívott egy szerelőt, aki elvitte a gépet, és azóta sem jelent meg.
11. Az 1980-as évek második felében tilos volt a nyilvánosságban a helységek magyar nevét használni.
12. Figyeljük meg, hogy a lap 1989 előtti, úgymond „kommunista” nevét használja.
13. Az első, 1991-es földtörvény szerint a termelészövetkezetekből a gazdák csak maximum 10 ha földet kaphattak vissza (ha jutott), függetlenül attól, hogy eredetileg mekkora volt a birtokuk.
14. Persze ez nem zárja ki azt, hogy valaki exhibicionista, esetleg marginális legyen a saját közösségében. Ez teljesen normális szerep még egy hagyományos közösségben is. Lásd például Gagyi (1994).
15. Az „ügy” megkonstruálásáról, lásd Boltanski (1990).
16. Tulajdonképpen őt, de Bodzaforduló gyakorlatilag román városnak számít, onnan nem is érkeztek levelek, és kívül esik érdeklődési körünkön.
17. Ebből a szempontból is kedvenc rovatnak tűnik a *Kármentő*.
18. Az első két levelet/cikket egyszerre küldték. A három közül egyik sem jelent meg.
19. Itt most nem „racionális”, vagy „ideológiai” konstrukciókra kell gondolni. És nem is manipulációra. Talán a következő példa jobban megvilágítja, miről van szó.
A harmincas években jelent meg a neves karmesternek, Wilhelm Furtwänglernek egy cikke arról, hogy hogyan kell – és hogyan nem szabad – német zenét előadni. Szerinte elfogadhatatlan, hogy egyes olasz karmesterek Mozartot úgy vezénylik, mintha a kottában csak két tempójelzés – allegro és adagio – lenne. Mozart – folytatja Furtwängler – nem egyszerű és felszínes, mint például Rossini, hanem jóval komplexebb. Zenéje nemcsak két eszmét, érzelmet fejez ki, hanem egy egész világot, amely tele van árnyalatokkal. Összegezésenként: a német zene komplex, mély, árnyalt, nem lehet sematikusan játszani, megfelelő módon kell közelíteni hozzá. Első látásra magától értetődőnek tűnik, hogy ez nem más, mint egy amúgy is „nagy németként” ismert karmester durva nacionalista kifakadása.
Manapság azonban általánosan elfogadott, hogy Furtwängler kritikájának céltáblája nem más volt mint Arturo Toscanini, illetve a „precíz”, „korhű”, „tikkes”, később „objektivistának” nevezett zenei előadásmód. Annak ellenére, hogy mind Furtwängler, mind Toscanini a tizenkilencedik században nevelkedtek, az előbbi élete végéig a német romantika szellemi gyereke maradt. Nemcsak tempóról van szó. Amit a zenéről, annak előadásmódjáról mond (és persze, ahogyan vezényli) egyértelműen az előző század nagy zenei egyéniségeinek (Liszt, Schumann, Wagner) az eszméit visszhangozza: spontaneitás, az előadás egyedi volta, a zene újraalkotása az előadás során, az inspiráció, a transz-szerű állapot. Még akkor is, ha ez néha pontatlansághoz vezet. Ugyanakkor persze elutasítja a „pontos”, „kottahű” előadást, a rutint. Minden előadás más. Tempóira (a sokáig uralkodó közhiedelemmel ellentétben – lásd a háború alatt készült felvételeit) nem a „németes lassúság” jellemző, hanem a változatosság – a hangulattól, ihlettől, stb. függően. Toscanini esetében viszont a spontaneitást, az improvizációt felváltja az óraműpontosság, a gyors, de konstans tempó, a bakik majdnem teljes hiánya – még hangversenyeken is. És ez lett a zenéről alkotott uralkodó felfogás a második világháború után évtizedeken keresztül.
Írásában Furtwängler tulajdonképpen nem a „felszínes” olasz zenét és szellemet támadja, hanem sokkal többet. A tizenkilencedik század eszméinek nevében – és az ennek megfelelő zenét nevezi „német zenének” – a zenéhez való mechanikus, „szellemtelen”, „precíz” viszonyulást támadja. Csak nem voltak meg a megfelelő

fogalmai, még nem tudta, hogy mivel áll szemben. A nemzeti értelmezési keret tulajdonképpen magától értetődő volt abban az időben. Nemcsak ő, hanem például Kodály is rendszeresen használta. Az ellenfél nem Toscanini volt, hanem az epigonjai. Nem egy nemzetet bírált, hanem egy nagyon fontos jelenséget, amely az olasz karmester epigonjai révén uralkodóvá vált – nemzeti hovatarozástól függetlenül.

20. Sok levél bocsánatkéréssel kezdődik, amiért a szerkesztők értékes idejét a magánügyeikkel elrabolják. Annak ellenére, hogy az esetek többségében tudják, van egy szerkesztő, akinek ez a dolga, és az újság vállalja az „ügyintézés”, a tanácsadást.
21. Valószínűleg nem egy felbomlott tsz-ról, hanem egy társulásról van szó.
22. Fontos, hogy a sok sikertelen élet, az igazságtalanságok sorozataként megélt éleleírások közül egyikben sem találhatjuk a lemondásnak, a rezignációnak, a sors elfogadásának a legkisebb nyomát sem. A régmúlt igazságtalanságok fölött érzett elkeseredés, düh nem veszített intenzitásából.
23. Bizonyos esetekben a dühkitöréseket a szerkesztőnek mérsékelnie kellett.
24. Az is megtörténhet, hogy közben ő ezt így éli meg, és nem tudatosan manipulál. Ebben az esetben ezt nehéz megállapítani.
25. Hogy kiegészítsük a helyi emlékművek közötti komplex viszonyokat megemlítjük, hogy az eredeti oroszánokat a bevonuló román katonák lefejezték. Ráadásul éppen azokban a napokban, amelyekre a szovjet obeliszk emlékeztet, vagyis amikor 1944 őszén a szovjet csapatok mellett bevonultak a városba. A hetvenes években új oroszánokat helyeztek a magyar obeliszk mellé. Az eredetieket – fej nélkül – ma a múzeum kertjében lehet megtekinteni.
26. A Polgári Szövetséget néhány közismert bukaresti értelmiségi hozta létre azzal a céllal, hogy elősegítse a romániai civil társadalom fejlődését, közérkölcök, és ezáltal az 1989–1996 között (sőt, ezután is) uralmon lévő politikai rendszer megújulását. Egyes vezetők már 1989 előtt nyilvánosan kritizálták a Ceaușescu-rendszert. A Demokratikus Konvenció egyik alapítója volt. Erkölcsi okokra hivatkozva az 1996-os választások után valamennyi idővel felfüggesztette tagságát. Központja Bukarestben volt, vidéki szervezetei behálózták az egész országot. Bár mint „román” szervezet nem is álmodhatott arról, hogy az RMDSZ által uralt Székelyföldön támogatókat szerezzen, az itteni lakosság komolyan szimpatizált vele, mivel toleránsnak mutatkozott a kisebbségi kérdésben. Sikertelenül egy Sepsiszentgyörgyön egy olyan Iliescu-ellenes tüntetést szervezni, amely mozgósította a város lakosságának kb. egynegyedét.
27. Lásd Polgári Szövetség – ifjúsági szervezet: „Felhívás”, *Háromszék*, 1992. április 10.
28. A levél írója ismeretlen a helyi értelmiségi körökben. Feltételezhető, hogy egyike a sok „normális levélíró”-nak.
29. Ez a gondolat csak az eredeti levélben jelenik meg, a szerkesztő törölte a nyomtatott változatból.
30. Polgári Szövetség – ifjúsági szervezet: „Nem 'szoborvadászatot' akarunk”, *Háromszék*, 1992. április 23.
31. Mint már említettük, az átlagos magyar közvélemény szerint a háború vége nem felszabadulást jelentett számukra, hanem a térség visszacsatolását Romániához, illetve a kommunista diktatúrát. Tulajdonképpen ennek a levélírónak a véleménye eléggé rendkívüli.
32. Erről a kérdéstről lásd alább.
33. Érdekes módon az utcanevekkel kapcsolatosan a magyar közösségen belül nem voltak viták. Ha a magyar helyi elit azon szűk csoportja, amely az utcanevékről

- döntött, egy bizonyos nevet javasolt, nem voltak ugyanolyan jó, vagy akár jobb ellenjavaslatok. Másrészt viszont a román utcaneveket a magyarok még mindig illegitimnek tartják, hiszen a névadók nagy részének továbbra sincs semmi köze a város, a megye történelméhez.
34. Elméletileg egy megye, vagy akár egy nagyobb város absztrakt közösségként fogható fel. De ebben az esetben a levélírók, úgy tűnik, inkább konkrétan kezelik, és ehhez alkalmazkodtunk.
 35. Az utóbbit a szerkesztők következetesen kitörölik.
 36. Közben ez a kérdés megoldódott: gyakorlatilag mindenki megvásárolta a lakását (nagyon kedvező áron).
 37. Köztudomásúlag ez akkoriban (és még ma is) elég ritka látvány volt Romániában. Az építővállalatok általában „elfelejtették” a környék megtisztítását, hogy a szerződés szerint parkosítaniuk, virágokat, fákat ültetniük kellett volna. Néha, főleg tavasszal, a lakosok megpróbálták önerőből elvégezni ezt a munkát. Nem mindenhol sok sikerrel.
 38. Ez több levélben is nyomon követhető. Egészen 1996-ig nem sokan merészelték az RMDSZ listáin kívül indulni a helyi választásokon. A jelöltek a helyi vezetők kis köré javasolta, sokszor sem a kompetencia hiányát, sem a lakosság véleményét nem tartották szem előtt. Meg voltak győződve arról, hogy a lakosság vakon az RMDSZ jelöltjeire fog szavazni. Nem kis meglepetésre a lakosok 1996-ban és 2000-ben is kimutatták, hogy az RMDSZ ajánlata önmagában nem ér semmit, sok székely városban és faluban független magyar, „román pártok” által indított magyar, vagy akár román jelöltre szavaztak.
 39. Ez az értelmezés persze figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a hetvenes, nyolcvanas években a román városok nagyrésze is átélt egy ilyen szerű „modernizációs” sokkot.
 40. Az akkori polgármester nevéhez máskülönbön több, nagy volumenű befejezetlen építkezés kapcsolódik.
 41. Egy olyan városban, amelynek a lakossága alig haladta meg a 60 000 főt.
 42. Hangsúlyozunk kell, hogy az ilyen szerű vélemények nagyon ritkán jelennek meg a levelekben.
 43. Közszájon forogtak olyan szerű megállapítások, hogy a hivatalnokok, a vállalatok irodai dolgozói léhűtők, akik egész nap újságot olvasnak, akik a dolgozók fizikai munkájából élnek.
 44. A kisebbségi kérdés is tulajdonképpen ebben a keretben jelentkezett: megalázott kisebbségek – arrogáns hatalom. A megaláztatással összekapcsolt jogtalanság tulajdonképpen a társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb értelmező/értékelő kerete.
 45. Ez a téma, a személyes felelősség témája csak 1995–1996-ban jelent meg erőteljesebben, de akkor is inkább a román nyelvű sajtóban.
 46. Külön témaként jelenik meg itt a külföldi segély, a „mással” való találkozás, amelyre most nem térünk ki. Erről lásd például Túros (1993).
 47. A legszélesebb kulturális egység, amellyel azonosulnak, amelyre hivatkoznak – mégpedig nagyon gyakran: Európa.
 48. A 89 utáni időszak egyik legdrámaibb pillanata a marosvásárhelyi magyar–román összetűzés 1990. március 19–20-án. Az egész Székelyföld sztrájkolt, tüntetett. Mégis, erről az eseményről az átnézett levelek közül csak egyetlenegy szól.
 49. Itt nem követem azt a felfogást, amely szerint a magától értetődő nem tudatos, nem kifejezett, nem verbalizált. Lásd például Bourdieu (1972, 1979, 1983).

50. Itt most csak felsorolom a „nemzet” kulcsszóhoz kapcsolódó témákat: demokrácia, igazság és igazságosság, (emberi, kisebbségi) jogok, anyanyelv, természet, történelem, lokális identitás, szabadság, haza, szülőföld, (helyi) autonómia, megmaradás, egyház, idegenek, megbékélés (a románokkal), kompromisszum, nevelés, iskola, Magyarország, Románia, Erdély, Európa, (történelmi, kulturális, politikai) személységek, kisebbség, emigráció, egyenlőség, kulturális tevékenység, értelmiség, elit, önfeláldozás, ünnepek, megemlékezések, emlékművek, kollektív jogok, nacionalizmus, intézmények, hagyomány, rendőrség, Securitate.
51. Az öntörvényűség (*Eigengesetzlichkeit*) fogalmát Max Weber dolgozta ki. Lásd például: *A politika mint hivatás*. A fogalomról lásd még Oakes (1988–89) és Schluchter (1989). Az eredeti jelentés ellentétének a kialakulásáról (a célok heterogóniája) Webernél, Paretónál és Sumnernél, lásd Stark (1967).
52. A „szellem”, mint Wilhelm Hennis is bizonyítja, Webernél életvitelt (*Lebensführung*) jelent. Lásd Hennis (1988).
53. Weber könyve megjelenése óta mind a mai napig „konkrét tényekkel”, empirikus vizsgálatokkal alátámasztott kritikák tárgya volt. Ezeket Weber tulajdonképpen már 1910-ben, illetve az 1920-as kiadásba beiktatott újabb lábjegyzetekben megválaszolta. Lásd Weber (1978), (1982). Úgy tűnik, ezt a szakirodalom csak manapság veszi – nehezen – tudomásul. Az erről szóló egyre terebélyesedő anyagból lásd például Hennis (1988), vagy a *Praxisban* megjelent Weber-tanácskozás anyagát: Dülmen (1988–89), Piccone (1988–89), Oakes (1988–89).
54. Úgy tűnhet, hogy a hagyomány is erős érv az epifenomén-felfogás ellen. Weber elmélete azonban erősebb. Nem egy viszonylag merev hagyományra hivatkozik, amely a változást elkerüli, hanem a rutin fogalmát használja. Ez pedig lehetővé teszi a jelentésváltozásokat. Ennek fényében tulajdonképpen érdemes lenne újraértelmezni a hagyomány fogalmát is.
55. A „testvériség” eszméjének nagyobb fontosságot tulajdonítani botorság lenne. Az „ambivalens diskurzus” jelenségkörébe tartozik. Tulajdonképpen egy olyan értelmezési keret volt, amely egyrészt a nyilvánosságban is megjelenhetett. Másrészt szembehelyezhető volt az akkori konkrét politizálással: arra lehetett utalni vele, hogy a hatalom nem tartja be az alkut, hazudik.
56. Bár az értelmiség valószínűleg kivételt képez. Csak egy adat: 1970–1980 között, az akkor érvényben levő numerus clausus alapján, a romániai magyar egyetemi diákok számaránya 8,08–8,32% között kellett volna mozogjon. Ez az arány azonban csak az 5,38–5,80%-ot érte el. Lásd Egyed Péter (1995). Úgy tűnik, ebből a szempontból a helyzet nem javult lényegesen.
57. Érdekes megfigyelni, hogy a magyarellenes kampányok sohasem korlátozódtak a romániai magyar kisebbségre. A nyugati magyarság, a szlovákiai magyarság, de egyszerűen Magyarország is nagyszerűen megfelelt a célnak. Ez két szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt mert a példában felhozott időszakban Magyarország és Románia diplomatái nagyon komolyan dolgoztak azon, hogy tető alá hozzák az alapszerződést. Másrészt mert azt mutatja, hogy a volt román kormány is egyszerűen „magyarokban” gondolkodott annak ellenére, hogy a romániai magyar kisebbséget mindenáron le szeretne választani a többi „magyarról”. Eme leválasztási stratégiákkal most nem foglalkozunk, hiszen nem jelenik meg a levelekben.
58. Itt eltekintünk néhány kitévétől, amely egy közismert folklorisztikus történelemre alapoz. Bár ez a „népi történelem”, amelyen – egy legitimként elismert iskolai, „hivatalos” történelem hiányában – több nemzedék is felnőtt, nagyon fontos, úgy tűnik, nem kutatta senki.

59. Nem találjuk annyira átfogónak, hogy „politikai helyességről” (political correctness) beszélhessünk.
60. Nem „együttélésről” van szó, hanem „egy más mellett élésről”. Lásd Gagyi József (szerk.)(1996).
61. És szerencsésnek mondhatja magát, akinek sikerül ezeket megtalálni, értelmezni. Arra, hogy mi mindent lehet ezekből kihámozni, lásd példaként Weber klasszikus munkáját a protestáns etika és a kapitalizmus „szelleme” közti viszonyról.
62. Lásd Lőrincz (1994).
63. Merésznek tűnhet, hogy *egy* képről beszélek. A vizsgált időszakban azonban a kisebbségi kérdések annyira előtérben voltak, hogy alternatív jövőképek kidolgozása, az elit (a közéletben is tapasztalható) pártosodása tulajdonképpen észrevehetetlen.
64. A kollektív jogokra való hivatkozás (bár jóval ritkább) egyértelműen „fenn” kidolgozott téma.